

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET – NIKŠIĆ

– Master studije za pedagogiju –

Nađa Bošković

**PROBLEMATIKA I UZROCI AGRESIVNOG PONAŠANJA KOD
UČENIKA TREĆEG CIKLUSA OSNOVNE ŠKOLE**

Master rad

Nikšić, 2023.

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET – NIKŠIĆ
– Master studije za pedagogiju–

**PROBLEMATIKA I UZROCI AGRESIVNOG PONAŠANJA KOD
UČENIKA TREĆEG CIKLUSA OSNOVNE ŠKOLE**

Master rad

Mentor: Prof. dr Tatjana Novović

Kandidat: Nađa Bošković

Broj indeksa:13/21

Nikšić, 2023.

PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANDU

Ime i prezime: Nađa Bošković

Datum i mjesto rođenja: 11. 04. 1999. Nikšić

INFORMACIJE O MAGISTARSKOM RADU

Naziv postdiplomskog studija: Pedagogija

Naslov rada: Problematika i uzroci agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole

Fakultet na kojem je rad odbranjen: Filozofski fakultet – Nikšić

UDK, OCJENA I ODBRANA MAGISTARSKOG RADA

Datum prijave magistarskog rada: 28.12.2022.

Datum sjednice Vijeća na kojoj je prihvaćena tema: 11.07.2023.

Mentor: Prof. dr Tatjana Novović

Komisija za ocjenu teme i podobnosti magistranda:

Komisija za ocjenu magistarskog rada:

Datum sjednice Vijeća na kojoj je usvojen izvještaj o ocjeni magistarskog rada i formirana komisija za odbranu rada:

Komisija za odbranu rada:

Lektor:

Datum odbrane:

Datum promocije:

Zahvalnica

Zahvaljujem se svojoj porodici na pružanju podrške tokom pisanja master rada, kao i svojoj mentorki Prof. dr Tatjani Novović na stručnoj pomoći u svim etapama izrade rada...

REZIME

U radu se bavimo problematikom i uzrocima agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole. Rad sadrži teorijski i istraživački dio. U teorijskom dijelu rada ukazali smo na oblike i uzroke agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole.

Istraživanje je realizovano na uzorku od 150 nastavnika. Cilj istraživanja je bio da se utvrde načini ispoljavanja i uzroci agresivnog ponašanja kod učenika u trećem ciklusu osnovne škole. Za dobijanje podataka koristili smo anketni upitnik i grupni intervju (dvije fokus grupe od po deset ispitanika). Rezultati istraživanja su pokazali da učenici trećeg ciklusa agresivno ponašanje najviše izražavaju putem verbalnih i fizičkih manifestacija. Neadekvatni medijski sadržaji, po mišljenju naših ispitanika, su od snažnog uticaja na pojavu različitih vidova agresivnog ponašanja. Dobijeni rezultati pokazuju da je agresivnost više zastupljena kod dječaka u odnosu na djevojčice po mišljenju naših ispitanika, kao i da pedagoško-psihološka služba sprovodi aktivnosti za prevenciju agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole (radionice za učenike, debate, predavanja).

Na bazi dobijenih rezultata, konstatovano je da se, po mišljenju naših ispitanika, agresivno ponašanje manifestuje u vidu verbalnih i fizičkih neadekvatnih postupaka, pod uticajem porodičnih, medijskih i vršnjačkih faktora i okolnosti.

Ključne riječi: agresivno ponašanje, problematika, uzroci, učenici trećeg ciklusa osnovne škole

APSTRAKT

In this paper, we deal with the problems and causes of aggressive behavior among students of the third cycle of elementary school. The paper contains a theoretical and research part. In the theoretical part of the paper, we pointed out the forms and causes of aggressive behavior among students of the third cycle of elementary school.

The research was conducted on a sample of 150 teachers. The goal of the research was to determine the ways and causes of aggressive behavior among students in the third cycle of elementary school. To obtain data, we used a survey questionnaire and a group interview (two focus groups of ten respondents each). The research results showed that students of the third cycle express their aggressive behavior mostly through verbal and physical manifestations. Inadequate media content, in the opinion of our respondents, has a strong influence on the appearance of various types of aggressive behavior. The obtained results show that aggressiveness is more prevalent in boys compared to girls in the opinion of our respondents, as well as that the pedagogical-psychological service implements activities for the prevention of aggressive behavior in students of the third cycle of elementary school (workshops for students, debates, lectures).

Based on the obtained results, it was concluded that, in the opinion of our respondents, aggressive behavior manifests itself in the form of verbal and physical inadequate actions, under the influence of family, media and peer factors and circumstances.

Keywords: aggressive behavior, problems, causes, students of the third cycle of elementary school

SADRŽAJ

UVOD	9
I TEORIJSKI DIO	11
1. AGRESIVNOST KOD UČENIKA	11
1.1. Pojam agresivnosti.....	12
1.2. Instrumentalna i emocionalna agresivnost	14
1.3. Reaktivna i proaktivna agresivnost.....	16
2. UZROCI AGRESIVNOG PONAŠANJA KOD UČENIKA TREĆEG CIKLUSA OSNOVNE ŠKOLE.....	18
2.1. Disfunkcionalni odnosi u porodici kao uzrok pojave agresivnosti.....	18
2.2. Uticaj medija na razvoj agresivnosti.....	20
2.3. Školski neuspjeh kao uzrok agresivnosti	21
2.4. Korelacija agresivnog ponašanja sa crtama ličnosti učenika	22
3. ULOGA ŠKOLE U PREVENCIJI AGRESIVNOSTI KOD UČENIKA TREĆEG CIKLUSA OSNOVNE ŠKOLE.....	24
3.1. Primjena strategija za prevenciju agresivnog ponašanja kod učenika	24
3.2. Uloga nastavnika u prevenciji agresivnog ponašanja kod učenika	25
3.3. Prethodna istraživanja	27
II ISTRAŽIVAČKI DIO	31
1.1. Predmet istraživanja.....	31
1.2. Cilj i zadaci istraživanja	31
1.3. Istraživačke hipoteze.....	32
1.4. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja	32
1.5. Uzorak ispitanika	33

2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	34
2.1. Rezultati dobijeni anketiranjem nastavnika	34
2.2. Rezultati dobijeni intervjuisanjem nastavnika	53
ZAKLJUČAK.....	57
LITERATURA	59
Prilog 1 – Anketni upitnik za nastavnike	66
Prilog 1 – Grupni intervju.....	71

UVOD

Činjenica je da agresivno ponašanje podrazumijeva određenu formu društveno neprihvatljivog ponašanja. Svjedočimo da se u posljednje vrijeme bilježi porast agresivnog ponašanja među populacijom djece i adolescenata. Uzroci pojave agresivnog ponašanja su brojni i raznovrsni. Ipak, najmarkantniji uzroci agresivnog ponašanja su disfunkcionalni odnosi u porodici, medijski sadržaji u kojima preovladavaju neželjeni obrasci ponašanja i dr. (Ignjatović, 1989). Na pojavu agresivnog ponašanja kod učenika ne utiče samo jedan faktor, već više njih istovremeno (Sayarpoor, Hazavehei & Ahmadpanah, 2011).

Agresija može uticati na socijalno, psihičko i fizičko zdravlje učenika (Ignjatović, 1989). U socijalnoj psihologiji, agresija se odnosi na ponašanja koja se pojavljuju da nanese štetu drugoj osobi (Fite et al., 2014). Agresija može biti instrumentalna i neprijateljska agresija. Dok se instrumentalna agresija koristi za postizanje spoljnog cilja, neprijateljska agresija ima za cilj da naudi drugima. Fizička agresija se odnosi na namjerno nanošenje štete nekome u cilju izazivanja bola. Agresija preovlađuje među djecom i adolescentima. Otprilike jedno od 10 djece pate od hroničnog agresivnog ponašanja ili ga maltretiraju vršnjaci. U 2018. godini, UNESCO je procijenio da je približno 30% svih učenika godišnje iskusilo neku vrstu agresije u školi (Olu, 2020). Iako se određeni stepen agresivnog ponašanja smatra normalnim tokom djetinjstva (Tremblai & Nagin, 2005), uporni i visoki nivoi agresije tokom ranog djetinjstva su povezani sa negativnim ishodima kasnije u životu, kao što su delikvencija, napuštanje škole i internalizacija i eksternalizujući problemi (Mesman et al., 2001).

Nemogućnost kontrole emocija povezano je sa eksternalizujućim problemima ponašanja i posebno agresivnim ponašanjem tokom ranog djetinjstva, predškolskog i školskog uzrasta (Olson et al., 2017). Djeca koja su u dužem vremenskom periodu izložena ponovljenim frustracijama, odbacivanju i drugim averzivnim stimulansima mogu na kraju naučiti da uzvraćaju agresijom i doživljavaju svijet kao neprijateljsko mjesto (Ignjatović, 1989). Posmatrajući agresivne osobe oko sebe – roditelje, vršnjake i televizijske likove – djeca stiču nove oblike destruktivnog i neadekvatnog ponašanja i uče da je agresija legitiman i uspješan način da se dobije ono što želi. Djeca kojima je dozvoljeno da izraze agresiju, čak i povremeno, će razviti navike uporne i intenzivne agresije koju je teško promijeniti (Olson et al., 2017).

Primarna motivacija za rad dolazi od činjenice da se u posljednje vrijeme u školama bilježi porast agresivnog ponašanja učenika. Svjesni posljedica agresivnog ponašanja, ovim radom želimo da utvrdimo problematiku i uzroke ovakvog ponašanja, te na bazi toga iznesemo određene preporuke za prevenciju ove forme ponašanja. Stručnjaci u školi svojim aktivnim angažmanom i posvećenošću, mogu da realizuju raznovrsne radionice u cilju prevencije agresivnog ponašanja djece/učenika u trećem ciklusu osnovne škole.

I TEORIJSKI DIO

1. AGRESIVNOST KOD UČENIKA

Proučavanje agresije ima bogatu istoriju, uključujući razlikovanje različitih oblika i funkcija agresije i identifikaciju razvojnih promjena u agresiji. Agresija, definisana kao ponašanje koje ima za cilj da povređuje ili naškodi pojedincu, može se primijeniti različitim sredstvima, uključujući fizičku povredu (npr. verbalne prijetnje, udaranje) i nanošenje štete (npr. isključivanje, ogovaranje, verbalne prijetnje) (Lorenz, Latzke & Salzen, 2021).

Agresivno ponašanje se odnosi na ometajuće ponašanje koje uzrokuje fizičku ili psihičku štetu drugima. Ovo ponašanje se može podijeliti u tri oblika: fizička agresija, verbalna agresija i relacionalna agresija (Lorenz, Latzke & Salzen, 2021). Agresivno ponašanje djece može izazvati mnoge negativne posljedice. S jedne strane, relativno visoka agresivnost kod djece može uticati na razvoj njihove pažnje, smanjiti akademski uspjeh i izazvati negativne emocije (Tremblay et al., 2017). S druge strane, agresivno ponašanje je usko povezano sa vršnjačkom viktimizacijom i maltretiranjem (Tremblay et al., 2017). Ljudi uključeni u maltretiranje mogu imati više problema sa internalizacijom, pa čak i razviti samoubilačke ideje, što rezultira ozbiljnijim posljedicama (Werner & Hill, 2010). Dok agresija može nastaviti da se razvija i ima trajan uticaj u adolescenciji i odraslom dobu, eksternalizovani problemi u ponašanju generalno imaju tendenciju da budu stabilni od ranog djetinjstva (Tremblay et al., 2017).

Roditeljski stil je važan faktor koji utiče na fizički i mentalni razvoj djece. Dijete u porodičnom kontekstu usvaja osnovne obrasce ponašanja (Herd & Kim-Spoon, 2021). Zbog nedostatka sposobnosti racionalnog rasuđivanja, djeca će prihvatiti ove obrasce ponašanja. Normativna uvjerenja o agresiji odnose se na stepen do kojeg pojedinci misle da je agresija razumno i prihvatljivo društveno ponašanje. Može se podijeliti na opšta normativna uvjerenja i situaciona normativna uvjerenja. Opšta normativna uvjerenja o agresiji govore da je „Uopšteno govoreći, u redu je tući ljude. To je moje pravo”. Dok situaciona normativna uvjerenja o agresiji govore da „Ako me neko prvi udari, ja ću uzratiti” (Herd & Kim-Spoon, 2021:144). Roditeljski stil može direktno ili indirektno uticati na internalizaciju normi društvenog ponašanja njihove djece (Herd & Kim-Spoon, 2021).

Agresija je problem koji je veoma čest kod mnoge djece i koji će se, ako se ne riješi dovoljno rano, nastaviti kroz adolescenciju i kasnije u životu. Agresiju može izazvati mnoštvo faktora, koji se ponekad smatraju dijelom normalnog razvojnog stadijuma (Barzman & Findling, 2008). Važno je da roditelji nauče da se nose sa ovom vrstom ponašanja i pronađu načine da efikasno modifikuju neprimjereno ponašanje djeteta.

Agresija može imati različite etiologije uključujući genetiku, okruženje, razvoj i patologiju i može biti adaptivna ili neprilagođena. Adaptivna agresija je normalan dio razvoja, proizilazi iz centralnog nervnog sistema i služi prosocijalnim ciljevima, uključujući sticanje resursa, odbranu pojedinca ili grupe i uspostavljanje dominacije u društvenim grupama (Connor et al., 2019). Pojedini autori (Connor et al., 2019) su klasifikovali agresiju u specifičnije podtipove kako bi dalje razlikovali obrasce ponašanja uključujući reaktivnu, impulsivnu i afektivnu agresiju u odnosu na predatorsku ili proaktivnu agresiju. Reaktivna agresija se obično manifestuje kao neprijateljsko, labilno ponašanje kao odgovor na frustraciju, dok je proaktivna agresija namjerna i usmjerena ka cilju. Još jedan način konceptualizacije agresije je kategorizacija u sljedeće podtipove: impulsivna, predatorska i kognitivna/dezorganizovana (Gross et al., 2009).

1.1. Pojam agresivnosti

Agresivno ponašanje počinje od osjećanja intenzivnih emocija (kao što su bijes, strah, uznemirenost ili frustracija). Može biti verbalno ili fizičko i kao takvo može biti emocionalno i fizički štetno za drugu osobu. Većina male djece će ponekad pokazati agresivno ponašanje i to je normalan dio razvoja djeteta. Ponekad je osjećaj ljutnje opravdan – malom djetetu je možda igračka oduzeta ili se osjeća izostavljenim, ili se može osjećati anksiozno ili mu je potrebna pažnja. Agresija, prema socijalnoj psihologiji, opisuje svako ponašanje ili radnju čiji je cilj nanošenje štete osobi ili životinji ili oštećenje fizičke imovine.

Nekoliko primera agresivnih postupaka:

- fizičko nasilje;
- ogovaranje ili širenje glasina o drugu, odnosno drugarici iz razreda;
- psovke i dr. (Orpinas & Frankowski, 2001).

Agresivno ponašanje može se javiti tokom čitavog životnog vijeka osobe, od djetinjstva do adolescencije i odraslog doba. Agresija se definiše kao svaka radnja sa namjerom da se nanese šteta, povreda ili bol prema drugoj osobi (Crick & Grotpeter, 1995). Ovo uključuje otvorenu i prikrivenu agresiju, koji su najčešći tipovi agresije koji su ispitivani kod djece i adolescenata. Prividni i spoljašnji konfrontacijski akti otvorene agresije mogu se manifestovati i u fizičkoj i u verbalnoj agresiji, kao što su tuča i vikanje, dok je prikrivena agresija u društvenim odnosima tajnija i manipulativnija, putem izolacije i širenja glasina (Orpinas & Frankowski, 2001). Agresivno ponašanje kod adolescenata se takođe može manifestovati u njihovom ponašanju koje preuzima rizik, što je predstavljalo zabrinutost za javno zdravlje jer može biti povezano sa povredama i ličnom traumom (Orpinas & Frankowski, 2001).

Agresija je povezana sa potencijalnim problemima mentalnog zdravlja (Poling et al., 2019). Povezana je sa znacima depresije. Većina agresivnih pojedinaca ne uspijeva da se prilagodi ni u porodici ni u školi. Agresija koja je usmjerena na vršnjake može da izazove fizičke rane, psihosocijalne i akademske probleme i neadekvatne odnose sa vršnjacima. Verbalna agresija uključuje uvrede koje izazivaju emocionalne i psihološke probleme u vezi sa samokompetentnošću (Poling et al., 2019).

Studije su otkrile da su porodični faktori, kao što su nesigurna vezanost i anksiozna vezanost, blisko povezani sa agresivnim ponašanjem (Fagan, 2020). Vezanost je kvalitet koji obuhvata međusobnu emocionalnu vezu između bebe i njegovatelja koji utiče na razvoj karaktera djeteta (Fagan, 2020). Vezanost se dijeli na sigurnu privrženost i nesigurnu privrženost (anksiozna privrženost i privrženost izbjegavanju) (Fagan, 2020). Sigurna veza između djeteta i njegovatelja stvara emocionalnu stabilnost, omogućava dobar razvoj sposobnosti samokontrole, podstiče socijalnu interakciju, razvija samopoštovanje, daje snagu protiv pritiska i sprečava mentalne poremećaje i agresivno ponašanje (Gomez R., McLaren, 2007).

Sigurna vezanost kao iskustvo učenja ima ulogu u niskoj agresivnosti (Gomez R., McLaren, 2007). Primarna naklonost u roditeljstvu stvara emocionalnu stabilnost i osjećaj sigurnosti, pa stoga proizvodi nizak nivo agresije (Fagan, 2020). Disfunkcionalni bijes i agresija su srž nesigurne vezanosti. Djeca doživljavaju konflikt između njihove potrebe za bliskim odnosom i njihovih želja u vezi sa odgovorima drugih ljudi (Rholes, Paetzold & Kohn, 2016).

Što je niža bezbjedna vezanost, veća je reaktivnost agresivnog ponašanja. Nasuprot tome, jaka sigurna vezanost pomaže djetetu da se prilagodi okruženju, stvori harmonične odnose i kontroliše svoje emocije. Vezanost ključno doprinosi predviđanju budućeg ponašanja (Rholes, Paetzold & Kohn, 2016). Pružanje prve naklonosti može stvoriti emocionalnu stabilnost djeteta jer izaziva osjećaj sigurnosti i udobnosti (Cricchio et al., 2019). Pojedinci sa nesigurnom privrženosti imaju poteškoća u kontroli emocija i u povjerenju u druge i lako postaju anksiozni (Cricchio et al., 2019). Sigurna vezanost je najvažnija odrednica za stabilno samopoštovanje. Pojedinci sa visokim samopoštovanjem obično su manje agresivni, dok pojedinci sa niskim samopoštovanjem pokazuju drugačije (Cricchio et al., 2019).

Samopoštovanje i agresija su u značajnoj korelaciji jedni sa drugima. Pojedinci sa niskim samopoštovanjem su skloni većoj reaktivnoj agresiji zbog bijesa i neprijateljstva. Bilo da se radi o pozitivnom ili negativnom tretmanu, način na koji se majka odnosi prema svom djetetu utiče na njenu privrženost djetetu, što utiče na djetetovo samopoštovanje i ponašanje (Rholes, Paetzold & Kohn, 2016).

1.2. Instrumentalna i emocionalna agresivnost

Razumijevanje neprijateljske i instrumentalne agresije ne pomaže samo u procjeni problema, već i u pronalaženju rješenja. U nekom trenutku u razvoju djeteta, porodice mogu doživjeti da djeca ispoljavaju bijes. Ova ponašanja su normalna kada se ne dešavaju stalno. Instrumentalna agresija ne uključuje nužno namjeru da se nanese šteta i motivisana je samo za postizanje određenog cilja. To se dešava kada se djeca svađaju oko objekata, prava ili teritorija, a neko bude povrijeđen (Kokkinos et al., 2020).

Instrumentalna agresija je slična maltretiranju, ali sa specifičnom, manipulativnom svrhom. Ljudi koji ispoljavaju ovakvo ponašanje pokušavaju da stvore određeni ishod agresijom.

Primarna razlika između instrumentalne i neprijateljske agresije je motivacija koja stoji iza ponašanja. Neprijateljska agresija je često vođena ispoljavanjem emocija kao što su bijes ili želja da se povređuju drugi. Ljudi koji pokazuju neprijateljsku agresiju imaju poteškoća da izraze svoja osjećanja na zdrav, konstruktivan način i mogu se ponašati agresivno kako bi izrazili svoj bijes. S druge strane, instrumentalna agresija uvijek ima osnovni motiv. Agresivno ponašanje ima za cilj

da kontroliše ishod situacije i ima posebnu svrhu. Za razliku od neprijateljske agresije, motivacija nije jednostavno izražavanje emocija i impulsivno djelovanje. To je proračunato ponašanje usmjereno na kontrolu i manipulisanje ishodom situacije (Kruglanski & Fishman, 2006).

Relaciona agresija je specifična vrsta instrumentalne agresije koja ima za cilj da naškodi ili uništi nečiji društveni status, reputaciju ili odnose sa vršnjacima (Kruglanski & Fishman, 2006). To može uključivati širenje glasina i laži, isključivanje nekoga iz njihovog društvenog kruga ili ogovaranje nekoga. Za razliku od drugih instrumentalnih ili neprijateljskih oblika agresije, relaciona agresija ima za cilj da naškodi nečijem društvenom statusu ili mjestu u društvenoj hijerarhiji (Kruglanski & Fishman, 2006).

Postoje dvije vrste instrumentalne agresije: fizička i društvena. Fizička agresija se odnosi na ponašanja koja nekome nanose fizičku štetu. Ovo uključuje udaranje, guranje i grizenje. Učenik u školskom dvorištu koji fizički napada nekoga da bi uspostavio dominaciju među svojim vršnjacima bio bi primjer fizičke instrumentalne agresije. Socijalna agresija se odnosi na akte relacione agresije usmjerene na određeni društveni cilj (Rholes, Paetzold & Kohn, 2016).

Ovo može uključivati zlonamjerno ogovaranje, dvostruko ukrštanje tokom pregovora ili manipulaciju na radnom mjestu. Da bi se ponašanje klasifikovalo kao instrumentalna agresija, ono mora da ima za cilj određeni cilj, kao što je zauzimanje nečijeg mjesta u društvenoj grupi, sticanje popularnosti ili uticaja, ili uništavanje nečije reputacije.

Svaki put kada agresija ima za cilj postizanje određenog cilja i nije zasnovana na bijesu, to je instrumentalna agresija. Instrumentalna agresija se može desiti na radnom mjestu, u društvenim okruženjima, među grupama prijatelja ili u školi (Rholes, Paetzold & Kohn, 2016).

Osoba može da se upusti u instrumentalnu agresiju kada osjeti da joj je to najlakši način da dobije ono što želi. Često takvim osobama nedostaje samopouzdanja ili sumnjaju u svoje sposobnosti da urade stvari na osnovu svojih zasluga. Sumnjaju u svoju inteligenciju, društveni položaj ili sposobnosti i osjećaju da moraju da pribjegu agresiji da bi napredovali. Drugi mogući razlog za instrumentalnu agresiju je trauma iz djetinjstva. Ljudi sa traumom iz djetinjstva često imaju poteškoća da vjeruju da će drugi biti tu za njih i da se oslanjaju na bilo koja sredstva neophodna za postizanje svojih ciljeva (Rholes, Paetzold & Kohn, 2016).

Smatra se da se agresija javlja kao posljedica ili neregulacije bijesa (Bushman & Anderson, 2001). Ograničenje ove preokupacije neregulacijom bijesa i instrumentalnom agresijom je to što

istraživanje agresije nije uspjelo u potpunosti da inkorporira važne nalaze iz savremenih istraživanja regulacije emocija.

Postoje dokazi da je neprilagođena regulacija emocija (emocionalna disregulacija) povezana sa agresivnim ponašanjem. Najveći dio ovih dokaza potiče iz studija koje su pronašle povezanost između različitih aspekata regulacije/kontrole bijesa i agresije, koristeći mjere kao što je Inventar izraza ljutnje na državnoj osobini Mauss, Levenson, McCarter, Vilhelm, & Gross, 2005).

Emocije se najčešće konceptualizuju kao skup iskustvenih, fizioloških i bihevioralnih tendencija reagovanja koje se razvijaju tokom vremena (Mauss, Levenson, McCarter, Vilhelm, & Gross, 2005). Regulacija emocija se definiše kao pokušaji pojedinaca da održe, inhibiraju i poboljšaju emocionalno iskustvo i izražavanje. Dok veza između efikasne regulacije emocija i agresivnog ponašanja još uvijek nije opširno istražena, postojeća literatura sadrži preliminarne dokaze koji pokazuju da su i nedovoljno i prekomjerno regulisanje emocija povezani sa agresivnim ponašanjem (Bushman & Anderson, 2001).

1.3. Reaktivna i proaktivna agresivnost

Agresija se može klasifikovati u dva podtipa: toplokrvna, reaktivna agresija i hladnokrvna, proaktivna agresija (Dodge et al., 1997). Dva različito motivisana čina koja u svom ekstremnom obliku mogu nanijeti ogromnu štetu žrtvi. Prvi tip opisuje impulsivne agresivne odgovore na provokaciju, dok je drugi povezan sa antisocijalnim ponašanjem i odnosi se na instrumentalnu i namjernu upotrebu agresije za postizanje cilja (Dodge et al., 1997). Zanimljivo je da se oba tipa mogu razlikovati ne samo u pogledu svog motivacionog izvora. Oni su takođe povezani sa različitim fiziološkim, kognitivnim i neurobiološkim mehanizmima, uključujući različite genetske faktore (Vranganham, 2018).

Reaktivna agresija se odnosi na djela počinjena u negativnim afektivnim stanjima kao što su bijes ili frustracija, ili kao odgovor na provokaciju. Ova vrsta agresije se objašnjava modelom frustracija-agresija, koji postulira da prepreka postizanju cilja vodi do frustracije koja može dovesti do agresije. Proaktivna agresija, shvaćena u okviru modela socijalnog učenja (Bandura, 1983), odnosi se na djela koja su motivisana željom da se postigne određeni cilj. Smatra se da se navedene vrste agresije razlikuju po sljedećim varijablama (Bushman & Anderson, 2001): ljutnja, motivacija

i uloge planiranja i impulsivnosti. Uz potencijalno različite etiologije, reaktivna i proaktivna agresija mogu imati različite posljedice.

Proaktivna agresija se zasniva na konceptu teorije socijalnog učenja i predstavlja neprovocirano, namjerno, instrumentalno i uvredljivo ponašanje koje ili održava kroz procese potkrepljivanja (Dodge & Coie, 1987).

Proaktivna agresija je opisana kao instrumentalno ponašanje koje ima za cilj da dobije nagradu ili društvenu dominaciju nad drugima, dok je reaktivna agresija okarakterisana kao odgovor na provokaciju ili percipirana prijetnja (Marsee & Frick, 2007). Pojedinci koji ispoljavaju reaktivnu agresiju imaju veću vjerovatnoću da će reagovati impulsivno suočeni sa provokacijama, dok oni koji pokazuju proaktivnu agresiju imaju tendenciju da ispolje nižu emocionalnu reaktivnost i veći nivo instrumentalnosti u potrazi za koristima. Identifikovanje rizika i zaštitnih faktora oba tipa agresivnog ponašanja tokom adolescencije je ključno za prepoznavanje pojave i prestanka agresije.

Dok se reaktivna agresija odnosi na agresivno ponašanje kao reakcija na provokaciju, proaktivna agresija se odnosi na korišćenje agresije na instrumentalni način (Hubbard, McAuliffe Morrow & Romano, 2010). Agresija predstavlja prijetnju ljudskoj saradnji i socijalnoj sigurnosti. Agresivne reakcije mogu dovesti do teških krivičnih djela koja dovode potencijalne žrtve u opasnost, ali i uništavaju živote prestupnika i predstavljaju ogromne troškove za društvo.

2. UZROCI AGRESIVNOG PONAŠANJA KOD UČENIKA TREĆEG CIKLUSA OSNOVNE ŠKOLE

Smanjena aktivnost prefrontalnog korteksa (medijalni i orbitofrontalni regioni), povezana je sa nasilnom agresijom (Ganson & Cadet, 2009). Lezije ili promjene neurona, kao što se mogu javiti kod Alchajmerove bolesti, mogu ukloniti uobičajene inhibicije i dovesti do nekontrolisane agresivne aktivnosti (Ganson & Cadet, 2009).

Poznato je da respiratorni pacijenti, posebno oni sa astmom ili hroničnom opstruktivnom plućnom bolešću u trenucima otežanog disanja, postaju agresivni (Ganson & Cadet, 2009). Najvažnije zdravstveno stanje koje može izazvati agresiju je bol. Brojne supstance mogu dovesti do agresivnog ponašanja (Ganson & Cadet, 2009).

Alkohol je čest uzrok agresije jer može smanjiti represivne barijere prethodnih kontrolisanih emocija, uključujući bijes (Maniglio & Bullying, 2017). Neki propisani lijekovi mogu izazvati agresivnost. Lijekovi koji se koriste za liječenje Parkinsonove bolesti, kao što je karbidopa-levodopa, povećavaju dopamin i mogu uzrokovati da pacijenti postanu paranoični i agresivni (Maniglio & Bullying, 2017).

Adolescencija je prepoznata kao faza brzih fizioloških i psiholoških promjena u ljudskom razvoju. Zbog ovih transformacija, adolescenti se suočavaju sa raznim krizama i teškoćama koje mogu uticati na njihovo mentalno i emocionalno stanje. U ovoj fazi, oni trpe mnogo razočaranja u procesu stvaranja svoje slike o sebi i drugim oblicima razvoja, što podstiče razvoj agresije. Agresivnost mladih takođe je povezana sa nizom individualnih, akademskih, porodičnih i društvenih faktora (Ristić-Dimitrijević R. i sar., 2011). Pokazalo se da se adolescenti, upuštaju u mnoga agresivna ponašanja koja negativno utiču na njihov psihološki, društveni i akademski razvoj (Olu, 2020).

2.1. Disfunkcionalni odnosi u porodici kao uzrok pojave agresivnosti

Zdrava i njegovana porodična sredina neophodna je za razvoj mentalnog zdravlja djece. Pozitivna atmosfera u porodici, kao što su otvorena komunikacija, čvrsti međuljudski odnosi

između roditelja i djece, harmonija i kohezija, doprinosi povoljnom i bezbjednom prostoru u kome djeca razvijaju zdrave navike (Heinrich, 2014). Djeca koja odrastaju u nefunkcionalnim porodicama izložena su riziku od razvoja mentalnih bolesti, koje, ako se ne liječe, mogu dovesti do dugotrajnih problema mentalnog zdravlja kao što su depresija i anksioznost. Djeca koja su izložena stalnim sukobima, agresiji, zlostavljanju, zanemarivanju, nasilju u porodici i razdvajanju zbog razvoda ili roditelja koji rade duge sate od kuće, vjerovatno će imati probleme u ponašanju i emocionalnosti. Roditelji, bez obzira da li su sami, u braku ili razvedeni, imaju odgovornost da zaštite mentalno zdravlje svoje djece (Heinrich, 2014).

Disfunkcionalne porodice postale su veliki problem u savremenom društvu. Iako ne postoje savršene porodice, nivo disfunkcije i nedostatak koherentnosti u nekim porodicama su razlog za zabrinutost. Disfunkcionalne porodice karakterišu višestruki sukobi, napeti odnosi, zanemarivanje, zlostavljanje, loša komunikacija, nedostatak empatije do te mjere da emocionalne i fizičke potrebe članova porodice, posebno djece, nijesu zadovoljene. Konflikti su često između roditelja, sukoba roditelja i dece ili rivalstva braće i sestara (Bishnoi, Malik & Yadav, 2020).

Negativna dinamika koja se nalazi u disfunkcionalnim porodicama negativno utiče na ličnost djece i stvara negativan pogled na život uopšte. Nanosi bol i ostavlja emocionalne rane koje nijesu reverzibilne. To znači da porodica može uticati na rast i razvoj djeteta na pozitivan ili negativan način u zavisnosti od načina života, roditeljstva i nivoa funkcionalnosti te porodice.

Utvrđeno je da su rizični adolescenti koji su imali dobre odnose sa svojim roditeljima imali četiri puta manje šanse da se upuste u delinkventno ponašanje u poređenju sa njihovim vršnjacima koji nijesu imali dobre roditeljske odnose (Stouthamer-Loeber et al., 2002.)

Najnovija istraživanja potvrđuju da se mnogi od najznačajnijih faktora rizika i zaštite za razvoj agresije i nasilja nalaze u porodičnom sistemu (Azimi, Vaziri & Kashani, 2012). Porodični rizici počinju prije rođenja, obuhvatajući genetske i epigenetske procese. Kontekstualni stresori (npr. siromaštvo, konflikt) mogu uticati roditeljsko ponašanje, uključujući nizak stepen emocionalne topline. Roditelji mogu promovisati zdrav razvoj ponašanja kroz toplinu, strukturu i prosocijalne vrijednosti, kao i njegovanjem adaptivnih resursa u djetetu i zajednici (Azimi, Vaziri & Kashani, 2012).

Proteklih godina sprovedeno je više globalnih studija koje su nastojale da uspostave vezu između roditeljskog vezivanja i fizičke agresije među adolescentima. U jednoj od takvih studija

sprovedenih na nigerijskim srednjoškolicima, zaključeno je da učenici koji vide da njihove majke ili očevi prema njima ispoljavaju više ljubavi, brige i pažnje imaju manje šanse da izvrše fizičku agresiju u odnosu na one koji percipiraju svoje roditelje kao autoritativnije i prezaštitničke (Ojedokun i sar., 2013). Druge studije takođe podržavaju ovu ideju da roditeljski nedostatak naklonosti i komunikacije i nizak nivo roditeljske podrške i privrženosti, izaziva psihosocijalni stres koji dovodi do fizičke agresije i nasilnog ponašanja (Iniewicz et al., 2011).

Različite studije su takođe povezivale različite stilove roditeljstva sa različitim oblicima agresije. Autoritativno roditeljstvo sa visokim stepenom zahtjevnosti povezano je sa manje eksternalizujućim ponašanjem, tako da je najmanja vjerovatnoća da će adolescent razviti fizičku agresiju (Steinberg i Silk, 2002).

Kao što Emler (2009) navodi da negativni odnosi djeteta-roditelj mogu dovesti do osjećaja razočaranja kod djeteta u odnosu na roditeljsku figuru i primjećuje da se isti efekat javlja u zavisnosti od kvaliteta odnosa učenik-nastavnik.

2.2. Uticaj medija na razvoj agresivnosti

Pojedini autori (Martins i Vilson, 2012) ispitivali su odnos između izloženosti društvenoj agresiji na televiziji i dječje upotrebe društvene agresije na uzorku od 527 djece iz SAD. Otkrili su da su djevojčice, ali ne i dječaci, koji su često gledali programe sa visokom društvenom agresijom, značajno češće koristili društvenu agresiju u školi.

Video igre u kojima su zastupljeni elementi nasilja nadmašili su čak i nasilnu televiziju, što je pitanje koje brine roditelje. Postoji nekoliko razloga za to. Prvo, djeca provode sve više vremena igrajući video igrice. Drugo, veliki dio ovih igara sadrži nasilje. Treće, pošto su djeca koja igraju ove igre aktivni učesnici, a ne posmatrači, mogu biti izložena povećanom riziku da i sami postanu agresivni. Uticaj izloženosti nasilnim video igricama nije tako opširno proučavan kao uticaj izloženosti nasilju na televiziji ili filmu. Međutim, u cjelini, rezultati koji su do sada prijavljeni za video igrice veoma su slični onima dobijenim u istragama nasilja na televiziji i na filmu (Anderson & Bushman, 2001).

Američko psihološko udruženje je 2015. objavilo saopštenje za javnost u kojem se navodi da je igranje nasilnih video igrica povezano sa agresijom (APA, 2015). Ova odluka se pokazala

kontroverznom, jer neki vjeruju da ne postoji veza između nasilnih medija i agresije (Ferguson et al., 2020).

Agresija je složeno ponašanje uzrokovano više faktora od kojih je medijsko nasilje samo jedan. Istraživanja koja istražuju efekte medijskog nasilja zajedno sa drugim prediktorima agresije su potrebna da bi se bolje razumio njen relativni doprinos agresivnom ponašanju (Browne & Hamilton-Giachritsis, 2005).

2.3. Školski neuspjeh kao uzrok agresivnosti

Školski neuspjeh se odnosi na poteškoće učenika da ostvare nastavne ciljeve (u potpunosti ili djelimično; Kalogridi, 1995), što u ekstremnim slučajevima može dovesti do njihovog napuštanja škole. Što se tiče školskog okruženja, učenici koji percipiraju pozitivnu klimu u učionici (percipiraju vršnjake u učionici kao prijatelje osjećaju poštovanje i podršku od strane nastavnika) obično neće pokazivati probleme u ponašanju (Povedano, Cava, Monreal, Varela, & Musitu, 2015) i izraziće pozitivne stavove prema nastavnicima i školi.

Rano agresivno ponašanje može dovesti do poteškoća u učenju. Takve poteškoće, zauzvrat, mogu dovesti do toga da dijete dobije nepovoljne ocjene. Ovo, zauzvrat, može dovesti do agresivnosti. Problemi u ponašanju učenika obuhvataju agresivno ponašanje prema drugima (udaranje, tuča), opoziciono ponašanje (emocionalni izlivi, nepoštovanje pravila) i probleme sa pažnjom (problemi sa pažnjom, nedovršavanje zadataka; Hamre& Pianta, 2001). Rani problemi u ponašanju ne samo da imaju negativne posljedice na trenutna akademska postignuća učenika, odnose se sa nastavnicima i socijalno-emocionalni razvoj, već takođe predviđaju kasnije neprilagođene ishode. Mnoga istraživanja su otkrila da rana agresija u velikoj mjeri predviđa kasniju agresiju u srednjoj školi (Hamre& Pianta, 2001).

Agresivno ponašanje ima negativne posljedice na učenike koji su mu izloženi i na one koji su agresivni. Pored niza negativnih posljedica na individualnom nivou, agresija negativno utiče na školski uspjeh. Uspješne metode prevencije i smanjenja agresivnog ponašanja u školi često uključuju aktivnosti vezane za empatiju. Empatija je sposobnost razumijevanja i osjećanja emocionalnog stanja druge osobe. Nedostatak empatije je povezan sa negativnim efektima, uključujući agresivno ponašanje (Schwartz, Gorman, Nakamoto & McKay, 2006).

Agresivna djeca i adolescenti su izloženi riziku od neprilagođenosti u školi, lošem školskom uspjehu i nižem obrazovnom postignuću, a samim tim i zbog nedostatka alternativa za zanimanje, lošijem prilagođavanju na rad, dugotrajnoj nezaposlenosti i socijalnoj isključenosti (Assari, Caldwell & Bazargan, 2019).

Pojedini autori (Jabbarov et al., 2013) su realizovali istraživanje na uzorku od 186 studenata. Rezultati istraživanja su pokazali da postoji veza između nivoa samopoštovanja učenika i nivoa agresivnosti, a ovi odnosi su značajni na $p=0,01$ i $p=0,05$. Postalo je jasno da što je viši nivo samopoštovanja, to je niži nivo agresije. Pored toga, utvrđeno je da postoji statistički značajna veza između samopoštovanja i agresivnosti učenika, akademskog postignuća i samoaktualizacije. Utvrđena je direktna veza između samopoštovanja i samoaktualizacije. Istraživanja su pokazala da postoji značajna veza između akademskog postignuća i samopoštovanja. Ova činjenica podržava pozitivan odnos između samopoštovanja i samopouzdanja. Što je viši nivo samopoštovanja učenika, to mu je važnije akademsko postignuće. Tako se, u zavisnosti od nivoa samopoštovanja, manifestuje agresivno ponašanje.

2.4. Korelacija agresivnog ponašanja sa crtama ličnosti učenika

Agresija je čin ili tendencija da se namjerno povrijedi druga osoba (uključujući fizičku ili psihičku povredu) i obično uključuje psihološka stanja ogorčenosti ili želje da se naudi drugima. Dosadašnja istraživanja na učenicima osnovnih škola pokazuju da se od petog razreda emocionalna iskustva djece jačaju kako se razvija njihova samosvjest (Ersan, 2019). Istovremeno, agresija u djetinjstvu može značajno predvidjeti agresiju adolescenata ili čak agresiju u odraslom dobu. S obzirom na značaj agresivnog ponašanja u razvoju čoveka, neophodno je razumjeti uzroke agresije i razviti interventne programe za prevenciju i intervenciju agresivnog ponašanja kod djece (Ersan, 2019).

Istraživanja pokazuju da emocionalna inteligencija djece značajno doprinosi agresivnom ponašanju (Robertson, Daffern & Bucks, 2012). Emocionalna inteligencija se odnosi na sposobnost pojedinca da percipira emocije, asimiluje osjećanja u vezi sa emocijama, razumije informacije o tim emocijama i upravlja njima. Prema opštem modelu agresije lični faktori (npr. emocionalna

inteligencija, osobine ličnosti, pol) i situacioni faktori ((tj. afekt, kognicija, uzbuđenje) mogu biti uzrok agresivnog ponašanja (Ersan, 2019).

U stručnoj literaturi možemo pronaći da određene dispozicije ličnosti koje mogu biti uzrok agresivnog ponašanja kod učenika. Neke od njih su nizak stepen empatije, emocionalna neosjetljivost, hiperaktivnost i slično (Žužul, 1992). Zanimljivo je naglasiti da učenici koji imaju niži stepen samopoštovanja i samopuzdanja češće bivaju žrtve agresivnog ponašanja od strane vršnjaka, u odnosu na učenike koji imaju pozitivniju sliku o sebi (Žužul, 1992). Smatra se da djeca koja su povučena i mirna imaju veću tendenciju da razviju nizak stepen samopoštovanja, zbog čega često trpe verbalnu agresiju od strane svojih vršnjaka. Učenici koji ispoljavaju agresivno ponašanje nijesu dovoljno socijalno kompetentna, nemaju vještine u kontekstu socijalne komunikacije i interakcije sa vršnjacima.

.

3. ULOGA ŠKOLE U PREVENCIJI AGRESIVNOSTI KOD UČENIKA TREĆEG CIKLUSA OSNOVNE ŠKOLE

Problem agresivnog ponašanja u školama izuzetno je aktuelan u gotovo svim zemljama. Agresivno ponašanje u školama ima oblik školskog nasilja učenika prema drugim učenicima (Diazgranados, Noonan& Brion-Meisels, 2014). Tokom proteklih decenija, škole su sprovodile preventivne programe za smanjenje agresije u školama i povećanje akademskog uspjeha. Većina ovih programa sprovodi nastavni plan i program za učenike koji predaje nastavnik ili pedagoško-psihološka služba škole (Thorsen-Spano, 1996).

Učenici, osoblje i roditelji imaju važnu ulogu u promovisanju bezbjednosti u školi. U cilju prevencije agresivnosti u školi, nastavnici mogu uraditi sljedeće:

- stvoriti bezbjednu školsku klimu koja pruža podršku.
- podstaknuti učenike da preuzmu odgovornost za održavanje bezbjednog školskog okruženja;
- ponoviti školska pravila i zatražiti da učenici prijave potencijalne probleme;
- stvoriti partnerstva između škole i zajednice kako bi poboljšali bezbjednosne mjere za učenike i slično (Cowan & Paine, 2015).

3.1. Primjena strategija za prevenciju agresivnog ponašanja kod učenika

Da bi škole na efikasan način spriječile agresivno ponašanje kod učenika, moraju primijeniti svrsishodne, koordinisane strategije za povećanje nivoa bezbjednosti i sigurnosti i istovremeno promovisati dobrobit učenika (Cornell & Allen, 2011).

Nasilje u školi je širok pojam koji uključuje otvoreno agresivno ponašanje kao što su tuče, maltretiranje, fizički napad ili druga namjerna sredstva za nanošenje štete osoblju i učenicima. Kada dođe do agresije u školi, narušava se povjerenje, što umanjuje napore škole da ostvare svoju primarnu misiju, odnosno da obrazuju sve učenike i pomognu im da ostvare svoj puni potencijal. Naponi da se smanji agresivnost u školama su najuspješniji kada koriste više strategija odabranih posebno za potrebe svake škole. Nijedna strategija ili program neće stvoriti bezbjednu školu i

efikasni napori zahtijevaju saradnju između administratora, nastavnika, školskih psihologa, drugih školskih stručnjaka za mentalno zdravlje, školskih resursnih službenika, roditelja i učenika (Essau & Conradt, 2006).

Škole su važna mjesta za sprečavanje ili smanjenje agresivnog ponašanja. Oni su okruženje u kojem se javlja mnogo interpersonalne agresije među djecom. Među strategijama psihosocijalne prevencije, postoji široka lepeza dostupnih programa koji se mogu primijeniti u školama. Ovo uključuje nastavne planove i programe koji su kreirani za upotrebu u radu sa svim učenicima. Takođe, postoje i programi koji su ciljano kreirani za određene učenike koji ispoljavaju agresivno ponašanje (Durlak, 1997). Svaki program se bavi nekim nizom društvenih i emocionalnih faktora za koje se pretpostavlja da izazivaju agresivno ponašanje ili da su instrumentalni u kontroli istog (npr. socijalne vještine ili emocionalna samoregulacija).

3.2. Uloga nastavnika u prevenciji agresivnog ponašanja kod učenika

Djeca koja ispoljavaju agresivno ponašanje najvjerojatnije su najuočljivija u učionici. Ti učenici se obično svađaju, krše pravila, uznemiravaju ostale i odvlače pažnju nastavnika sa predavanja. Forme agresivnog ponašanja predstavljaju začarani krug – što je ozbiljniji problem kod nekog djeteta, to će njegovo ponašanje biti prkosnije, a prekršaji pravila teži. Djeca čijem se ozbiljnom prkosnom ponašanju ne posveti pažnja, izložena su većem riziku da steknu teže oblike poremećaja ponašanja (Keresteš, 2002).

Mjere i metode koje će nastavnik primijeniti sa učenicima koji ispoljavaju agresivno ponašanje u velikoj mjeri zavise od ozbiljnosti problema ponašanja. Intervencije ne smiju da zbune ili ponize učenika, već treba da posluže za sprečavanje daljeg agresivnog ponašanja.

U stručnoj literaturi nalazimo određene strategije koje pomoću pomoći u prevencij agresivnog ponašanja. U nastavku navodimo neke od njih.

- **Izgrađivanje pozitivnih odnosa sa učenicima.** Učenici često ne vole stroge nastavnike. Važno je da nastavnici zadobiju povjerenje učenika. Takođe, značajno je da nastavnici pokažu iskreno interesovanje za učenika, da sa njim razgovaraju o načinu na koji bi željeli da mu pomognu u cilju promjene ponašanja (Olson, 2000).

- **Jasno određivanje pravila i očekivanja u pogledu ponašanja.** Suštinski je važno da učenici znaju pravila u učionici kako bi ih se držali. Pravila treba da budu jasna, dosljedna i istaknuta na vidljivom mjestu u učionici (Bilić, 2010).
- **Pružanje pozitivne podrške.** Djeca koja ispoljavaju agresivno ponašanje češće dobijaju kritike nego pozitivnu podršku. Rezultat toga jeste da ona znaju kako ne treba da se ponašaju, ali možda ne znaju kakvo je ponašanje adekvatno. Potrebno je da nastavnici podstiču u najvećoj mjeri pozitivno ponašanje (Ignjatović, 1989).
- **Naučiti djecu vještini rješavanja konflikata i kontrolisanja bijesa.** Nastavnici treba da pokažu učenicima pozitivne načine izlaženja na kraj sa jakim osjećanjima i svađama. Takođe, važno je da nastavnici kod učenika izgrade socijalne vještine i naglase koristi od mirnog rješavanja konflikata (Fehr et al., 1999).
- **Omogućiti učenicima koji ispoljavaju agresivno ponašanje da budu od pomoći.** Potrebno je da nastavnici povežu učenike koji ispoljavaju agresivno ponašanje sa drugim učenicima kojim na neki svoj način mogu da pomognu. Na primjer, dijete koje ispoljava agresivno ponašanje, a ima izvanredne rezultate u nastavi matematike, može biti toliko zaokupljeno pružanjem pomoći drugom učeniku da se njegovo ponašanje poboljša. Pomaganje drugima može omogućiti učenicima koji ispoljavaju agresivno ponašanje da uvide vrijednost plemenitih, pozitivnih aktivnosti i da razviju osjećaj pripadnosti i ugleda u odjeljenju (Alan, 2003).
- **Iskoristiti „ugovor” o ponašanju u borbi protiv agresivnog ponašanja.** Potrebno je da zatražiti od učenika da pismeno pristanu na adekvatno ponašanje i povezati pozitivno ponašanje sa nagradama. Roditelji treba da budu uključeni u napore nastavnika za poboljšanje ponašanja (Alan, 2003).
- **Pružiti mogućnost učenicima da se smire.** Može se sa učenicima napraviti plan za trenutke kada se osjećaju frustrirano ili uznemireno. Dopustiti im da odu na neko mirno mjesto u učionici ili do školskog psihologa kako bi se smirili. Taj plan može da obuhvati sistem nijemih znakova kojima će nastavnik naznačiti da je u redu da izađu (Alan, 2003).
- **Pažljivo kontrolisati ponašanje tokom vremena i nestrukturiranih aktivnosti.** Učenici koji ispoljavaju agresivno ponašanje mogu da imaju teškoće u samokontroli tokom odmora i drugih nestrukturiranih perioda. Potrebno je da nastavnici stalno ponavljaju pravila za te

periode, kao i da brzo reaguju kako bi prekinuli bilo kakvo izazivanje, tuču ili zlostavljanje (Suzić, 2006).

- **Naglasiti učenicima zašto je njihovo ponašanje neprihvatljivo.** Učenici često ne vide razloge za pravila – i mogu da se žale kada se nađu u nevolji. Kada su učenici svjesni zbog čega su pravila uvedena, vjerovatnije je da će ih poštovati. Nastavnici mogu da iskoriste plan promjene ponašanja koji samostalno kreiraju, kako bi pomogli učenicima da shvate pravila i kako bi došli do konstruktivnih rješenja za trenutke kada su frustrirani ili kada je potrebno da se riješi neki problem (Alan, 2003).
- **Obezbijediti toplu i ohrabrujuću sredinu.** Potrebno je da nastavnici prema svim učenicima pokažu iskrenu brigu i podršku – uključujući i one koji mogu da predstavljaju problem. Neophodno je raditi na podsticanju ljubaznosti i međusobnog poštovanja kod učenika (Olson, 2000).

3.3. Prethodna istraživanja

Iako se određeni stepen agresivnog ponašanja smatra normalnim tokom djetinjstva, uporni i visoki nivoi agresije tokom ranog djetinjstva su povezani sa negativnim ishodima kasnije u životu, kao što su delikvencija, napuštanje škole i internalizacija i eksternalizujući problemi (Broidi et al., 2003). Prenatalni rizik, temperamentni negativni uticaj i aspekti ranog kognitivnog razvoja su pojedinačno identifikovani kao prediktori problema u ponašanju tokom ranog djetinjstva (Broidi et al., 2003).

Salimi et.al. (2019) su sprovedli studiju, na uzorku od 900 učenika, uključujući 445 djevojčica i 455 dječaka, 563 roditelja i 104 nastavnika. Za mjerenje agresije korišćen je instrument za odnose sa vršnjacima adolescenata. Za mjerenje varijabli socijalne kognitivne teorije korišćen je upitnik koji su izradili istraživači. Analiza podataka je sprovedena korišćenjem deskriptivne i inferencijalne statistike preko SPSS softvera. Pokazalo se da 29% i 10% učenika ima umjereni i visok nivo agresije, respektivno. Takođe, 30,6% njih su bile umjerene, a 45,6% intenzivne žrtve. Samoefikasnost (p manje od 0,001), opažene društvene norme ($p=0,011$), opservaciono učenje (p manje od 0,001), očekivanja ishoda ($p=0,027$), očekivanja ishoda ($p=0,028$) i percipirana

situaciona situacija (p manje od 0,001) su prijavljeni kao značajni prediktori agresivnog ponašanja kod učenika na osnovu konstrukata socijalne kognitivne teorije. Ukupno su objasnili 37,3% promena u agresivnom ponašanju. Znanje roditelja ($p=0,005$), stav roditelja ($p=0,012$), stav nastavnika (p manje od 0,001) i samoeфикаsnost nastavnika ($p=0,021$) imali su statistički značajne odnose sa agresijom kod učenika.

Akman (2021) je realizovao istraživanje s ciljem da analizira korelaciju između agresivnog ponašanja učenika i školske klime. Uzorak za istraživanje činilo je 914 učenika. Podaci istraživanja su prikupljeni sa Buss-Perrijem upitnikom o agresivnosti i skala školske klime. Rezultati istraživanja su pokazali da postoje niske i negativne značajne korelacije između agresivnosti učenika i njihove percepcije školske klime. Takođe je utvrđeno da bezbjedno okruženje za učenje i pozitivne vršnjačke interakcije i akademske postignuće je imalo značajne efekte na agresivno ponašanje učenika.

Reidel (2014) se bavio problemom agresivnog i ometajućeg ponašanja djece u osnovnim školama. Studija je ispitala svakodnevna iskustva nastavnika, povezana sa agresivnim ponašanjem učenika. Podaci su prikupljeni iz intervjua sa nastavnicima (šest fokus grupa) su pokazali da je agresivno ponašanje zastupljeno u velikoj mjeri, te da je neophodno sprovesti mjere za prevenciju ovog oblika ponašanja. Preporuke nastavnika uključivale su profesionalnu obuku o strategijama društvenog učenja, smanjenje veličine razreda, uvođenje politike nulte tolerancije, povećanje administrativne podrške, i obezbjeđivanje programa društvenog učenja za agresivne učenike.

Uludag (2013) je ispitala efekte jednodimenzionalne skale agresije (sastavljene od verbalne agresije, bijesa sa ljutnjom, fizičkom agresijom) na trenutni rezultat akademskog postignuća učenika. Istraživanje je realizovano na uzorku od 1481 učenika. Rezultati su pokazali da je agresija imala značajan negativan uticaj na akademsko postignuće učenika i kumulativni rezultat akademskog postignuća. Uključivanje kontrolne varijable u regresionu jednačinu nijesu poremetile efekat agresije na oba rezultata postignuća.

Perry et al. (2021) su realizovali istraživanje s ciljem da ispituju rodne razlike među različitim izvještajima o agresiji. Zapažanja, izvještaj nastavnika i izvještaj posmatrača (istraživačkog asistenta) prikupljeni su u školi, a izvještaj roditelja i izvještaj djece su prikupljeni tokom laboratorijske sesije u jednom trenutku ($N = 300$; 56% muškaraca; $M_{ag} = 44,86$ mjeseci, $SD =$

5,55). Zapažanja su prikupljena korišćenjem fokalnog uzorkovanja djece sa pristupom kontinuiranog snimanja. Rezultati su pokazali da su sve mjere bile pouzdane sa izuzetkom izvještaja djece o agresiji u odnosima, i da je među različitim informatorima postojala mala do jaka korespondencija. Pored toga, dvofaktorska struktura agresije najbolje se uklapa u podatke, pružajući dokaze za divergenciju između relacijske i fizičke agresije.

Miranda (2000) je realizovala istraživanje s ciljem da pokaže efikasnost terapije kognitivno-bihevioralne samokontrole kod djece sa ADHD-om i da se utvrdi da li kombinacija treninga samokontrole sa obukom u upravljanju bijesom ima bolje rezultate na dvije podgrupe hiperaktivne, agresivne i neagresivne djece. U istraživanju je učestvovalo 32 djece sa ADHD-om, 16 agresivnih i 16 neagresivnih. Primijenjen je trening kognitivno-bihevioralne samokontrole, koji je uključivao samoinstrukciju kroz modeliranje i nepredviđene situacije u ponašanju, na 16 od 32 hiperaktivne djece. Ostalih 16 hiperaktivne djece je podučavano po istom programu, ali u kombinaciji sa obukom za upravljanje bijesom. Intervencije su radila po dva terapeuta koji su se starali o četiri grupe, po jedna u sljedećim stanjima: hiperaktivna sa kognitivno-bihevioralnom terapijom samokontrole, hiperaktivna sa kombinovanim tretmanom, hiperaktivno-agresivna sa kognitivno-bihevioralnom samokontrolom, a hiperaktivno-agresivna uz kombinovani tretman. Rezultati su ukazali na značajna poboljšanja na nekoliko mjera u svim tretiranim grupama. Poboljšanja djece sa agresivnošću bila su nešto bolja, prema riječima roditelja, uz kombinovani tretman nego bez njega.

Mitrofan et al. (2014) su realizovali istraživanje s ciljem da se istraže veze između uočavanja agresije u medijima i agresivnog ponašanja djece koja pohađaju specijalističke ambulantne službe za mentalno zdravlje dece i adolescenata. U ovoj studiji, četrdeset sedmoro britanske djece uzrasta od 7-11 godina sa poteškoćama u ponašanju/emocionalnim problemima i njihovi staratelji su učestvovali u anketi; dvadesetoro namjenski odabrane djece i njihovi roditelj/staratelji učestvovali su u kvalitativnoj studiji, koja je uključivala polustrukturisane intervjuje. Dobijeni rezultati su pokazali da je verbalna agresija je često viđena, često ispoljavana i snažno povezana sa lošim vršnjačkim odnosima i niskim prosocijalnim ponašanjem. Djeca nijesu mislila da agresija utiče na njihovo ponašanje, ali vjeruju da utiče na druge. Staratelji su smatrali da je agresija rezultat kombinacije unutrašnjih faktora i faktora okoline i da agresija u stvarnom životu ima veći uticaj od televizijskih/video igrice.

Slamba (2022) je utvrđivao faktor odgovoran za agresivno ponašanje učenika srednjih škola u državi Anambra. Studija je usvojila dizajn istraživanja korelacije. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 259 nastavnika. Za prikupljanje podataka korišćen je upitnik od 17 stavki. Analiza je urađena korišćenjem srednjih rezultata, a standardna devijacija je korišćena za odgovor na pitanje korišćenjem nezavisnog t-testa na nivou značajnosti 0,05. Analiza je otkrila sljedeće: porodično poreklo, redovni sukobi, kod kuće, uticaj grupe vršnjaka, loš samopoimanje, zavisnost od droga i masovni mediji neki su faktori odgovorni za agresivno ponašanje srednjoškolaca.

Kayr & Niwas (2017) su istraživali agresivno ponašanje kod učenika srednjih škola. Uzorak od 300 srednjih škola, učenici su izabrani nasumično iz okruga Ferozepur. Rezultat otkrili su da srednjoškolci pokazuju prosječnu agresivnost. Nije nađena značajna razlika u agresivnosti srednjoškolaca učenika u odnosu na pol i naseljeno područje. Povoljno školsko okruženje rezultira niskim agresivnim ponašanjem. Utvrđena je značajna negativna veza između agresije učenika srednjih škola i školskog okruženja koji opet potvrđuje da viši nivoi školskog okruženja rezultiraju nižim nivoom agresivnog ponašanja.

Fatima i Malik (2015) su se bavili uzrocima agresivnog ponašanja učenika srednjih škola. Podaci za studiju su bili prikupljeni od 120 nastavnika srednjih škola kroz strukturirane intervjuje. Nalazi otkrivaju da dječaci više koriste vulgarne riječi u poređenju sa djevojčicama. Negativno porodično okruženje (razvedeni roditelji), neprijateljsko ponašanje roditelja, autoritativno i nepošteno ponašanje nastavnika, neprijateljski odnosi sa vršnjacima, nepravda u društvu su glavni uzroci agresivnog ponašanja.

II ISTRAŽIVAČKI DIO

1.1. Predmet istraživanja

Agresija ima višedimenzionalne oblike, uključujući društvene, verbalne ili fizičke i može biti ili usmjerena spolja ka drugima ili kretati ka unutra što dovodi do samopovređivanja. Prema SZO, globalni teret agresije i drugih mentalnih poremećaja u adolescenciji mlađoj od 16 godina kreće se od 12% do 29%, što jasno dokazuje činjenicu da je agresija među djecom i adolescentima glavni problem (Bilić, 2010).

Djeca mogu ispoljavati agresivno ponašanje u mnogim okruženjima, odnosno u školi, kući, društvenim mrežama i slično. Agresivnost može štetiti emocionalnom, psihičkom, pa čak i fizičkom razvoju djeteta (Paik & Comstock, 1994).

Predmet našeg istraživanja je sagledavanje i procjenjivanje problematike i uzroka agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole.

1.2. Cilj i zadaci istraživanja

Cilj istraživanja glasi:

- Utvrditi načine ispoljavanja i uzroke agresivnog ponašanja kod učenika u trećem ciklusu osnovne škole.

Istraživački zadaci su:

- Utvrditi koji su oblici agresivnog ponašanja najviše zastupljeni kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole.
- Utvrditi dominantne uzroke agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole.
- Utvrditi zastupljenost agresivnog ponašanja u odnosu na pol učenika, po mišljenju naših ispitanika.
- Utvrditi da li pedagoško-psihološka služba sprovodi aktivnosti za prevenciju agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole.

1.3. Istraživačke hipoteze

U skladu sa ciljem istraživanja, **glavnu** hipotezu možemo definisati na sljedeći način: Pretpostavlja se da se, po mišljenju naših ispitanika, agresivno ponašanje manifestuje u vidu verbalnih i fizičkih neadekvatnih postupaka, pod uticajem porodičnih, medijskih i vršnjačkih faktora i okolnosti.

Sporedne hipoteze su:

- Pretpostavlja se da učenici trećeg ciklusa agresivno ponašanje najviše izražavaju putem verbalnih i fizičkih manifestacija.
- Pretpostavlja se da su neadekvatni medijski sadržaji, po mišljenju naših ispitanika, od snažnog uticaja na pojavu različitih vidova agresivnog ponašanja.
- Pretpostavlja se da je agresivnost više zastupljena kod dječaka u odnosu na djevojčice po mišljenju naših ispitanika.
- Pretpostavlja se da pedagoško-psihološka služba sprovodi aktivnosti za prevenciju agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole (radionice za učenike, debate, predavanja).

1.4. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

U istraživanju smo koristili intervju (fokus grupe) i anketni upitnik. Grupni intervju sadrži fokus polja, koja su direktno vezana za provjeru istraživačkih hipoteza. Istraživačke instrumente smo samostalno kreirali za potrebe našeg istraživanja. Anketni upitnik sadrži pitanja koja su vezana za demografske karakteristike istraživačkog uzorka i 16 pitanja za provjeru postavljenih hipoteza. Grupni intervju sadrži tri fokus polja.

1.5. Uzorak ispitanika

Istraživanje je realizovano na uzorku od 150 nastavnika. Struktura uzorka je prikazana u tabeli 1.

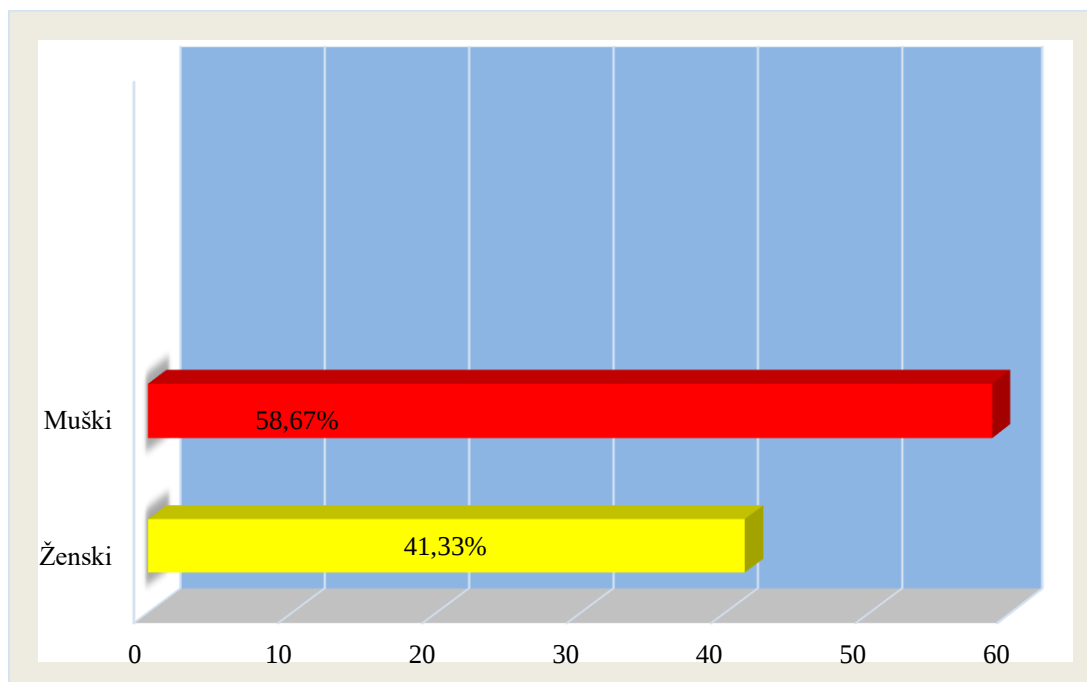
Tabela 1 – Uzorak ispitanika

Opština	Osnovna škola	Broj nastavnika
Podgorica	OŠ „Savo Pejanović“	32
Podgorica	OŠ „Oktoih“	35
Podgorica	OŠ „Pavle Rovinski“	29
Nikšić	OŠ „Ratko Žarić“	23
Tivat	OŠ „Drago Milović“	31
Ukupno	5	150

2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

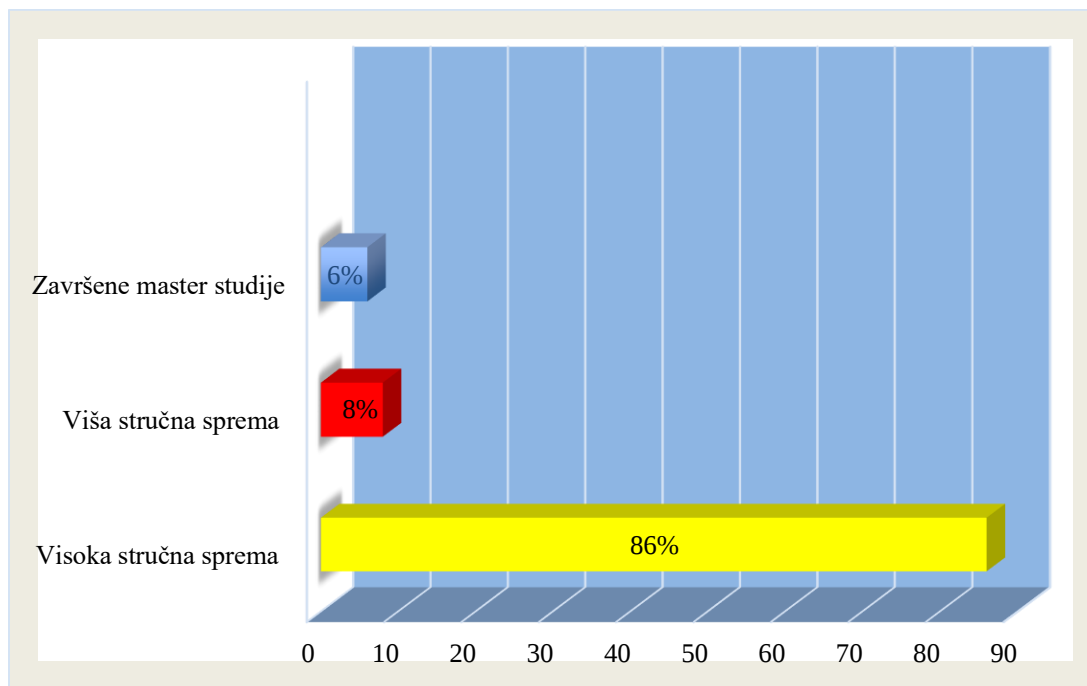
2.1. Rezultati dobijeni anketiranjem nastavnika

Histogram 1 – Polna struktura istraživačkog uzorka



U naše istraživanje je uključeno 58,67% nastavnika muškog pola, a 41,33% nastavnika ženskog pola.

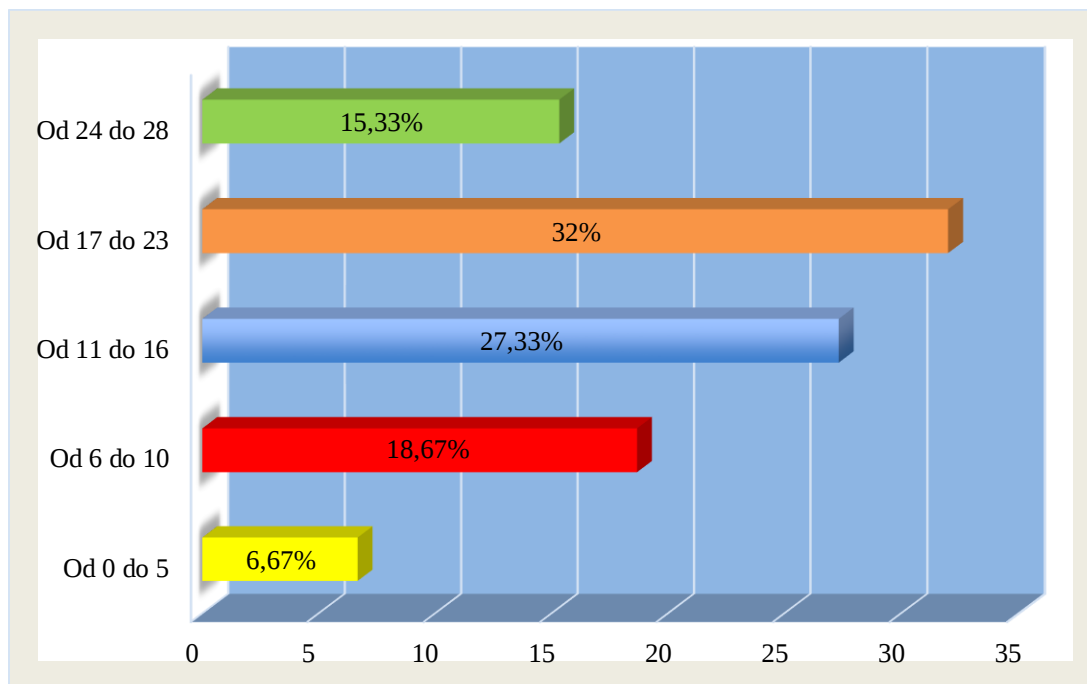
Histogram 2 – Stručna sprema ispitanika



U histogramu 2 prikazano je da 86% nastavnika ima visoku stručnu spremu. Ukupno 8% nastavnika ima višu stručnu spremu, dok 6% nastavnika ima završene master studije.

Na osnovu dobijenih rezultata, konstatujemo da najveći procenat ispitanika ima visoku stručnu spremu, odnosno završen fakultet.

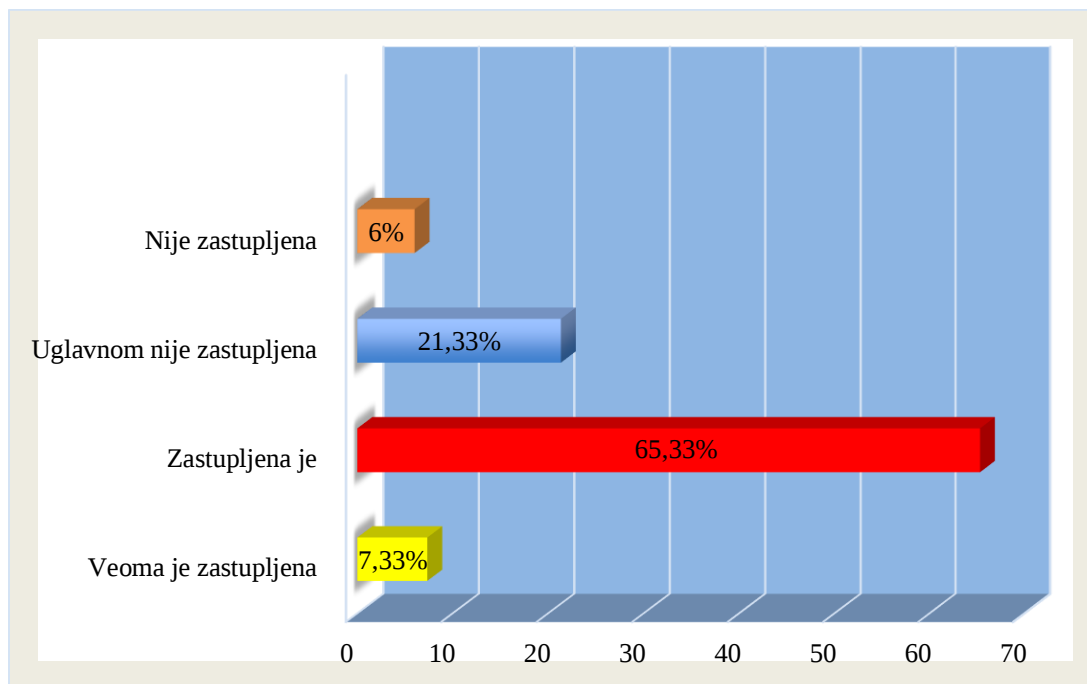
Histogram 3: Godine radnog staža ispitanika



Dobijeni rezultati pokazuju da 6,67% nastavnika ima od 0 do 5 godina radnog staža. Ukupno 18,67% nastavnika ima od 6 do 10 godina radnog staža, 27,33% nastavnika ima od 11 do 16 godina radnog staža, 32% nastavnika ima od 17 do 23 godine radnog staža, dok 15,33% nastavnika ima od 24 do 28 godina radnog staža.

Ispitanici uključeni u ovo istraživanje imaju dovoljno radnog staža, pa nam analogno tome mogu dati objektivne informacije vezane za predmet našeg istraživanja.

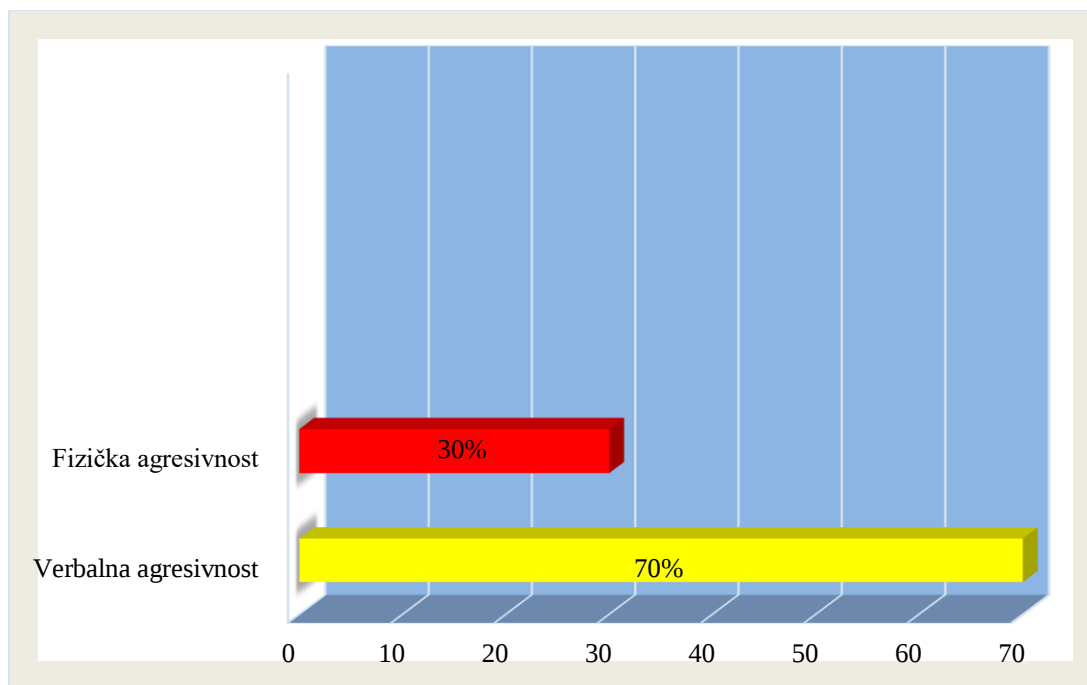
Histogram 4 – Percepcije nastavnika o zastupljenosti agresije u trećem ciklusu osnovne škole



U histogramu 4 prikazano je da 7,33% nastavnika smatra da je agresija veoma zastupljena u trećem ciklusu osnovne škole. Najveći procenat ispitanika (65,33%) smatra da je agresija zastupljena u trećem ciklusu osnovne škole. Pojedini nastavnici ističu da agresije uglavnom nije zastupljena u školi.

Nastavnici koji svakodnevno realizuju nastavni proces sa učenicima, mogu da uoče koliko je zastupljena agresija kod djece i koje su njene manifestacije.

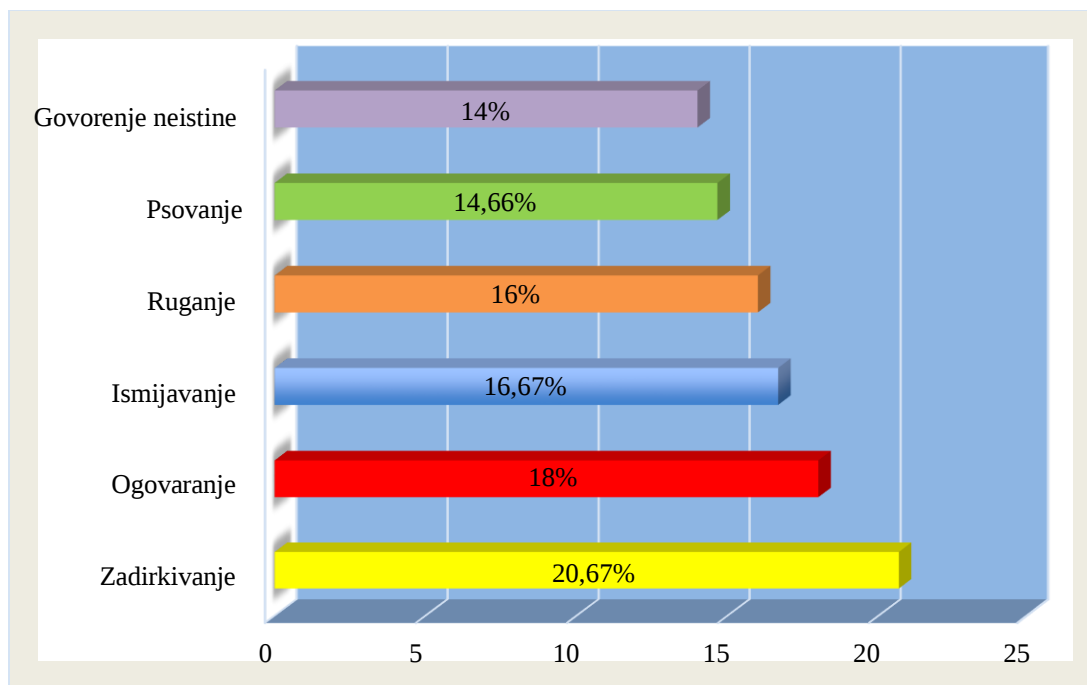
Histogram 5 –Najčešće forme agresivnog ponašanja u trećem ciklusu osnovne škole, po mišljenju nastavnika



Pitanje je bilo otvorenog tipa. Nastavnici su imali mogućnost da navedu koje forme agresivnog ponašanja učenici najčešće ispoljavaju. Poslije sumiranja dobijenih odgovora, konstatujemo da 70% nastavnika smatra da učenici najčešće ispoljavaju verbalnu agresivnost. Ukupno 30% nastavnika ističe da učenici najčešće ispoljavaju fizičku agresivnost.

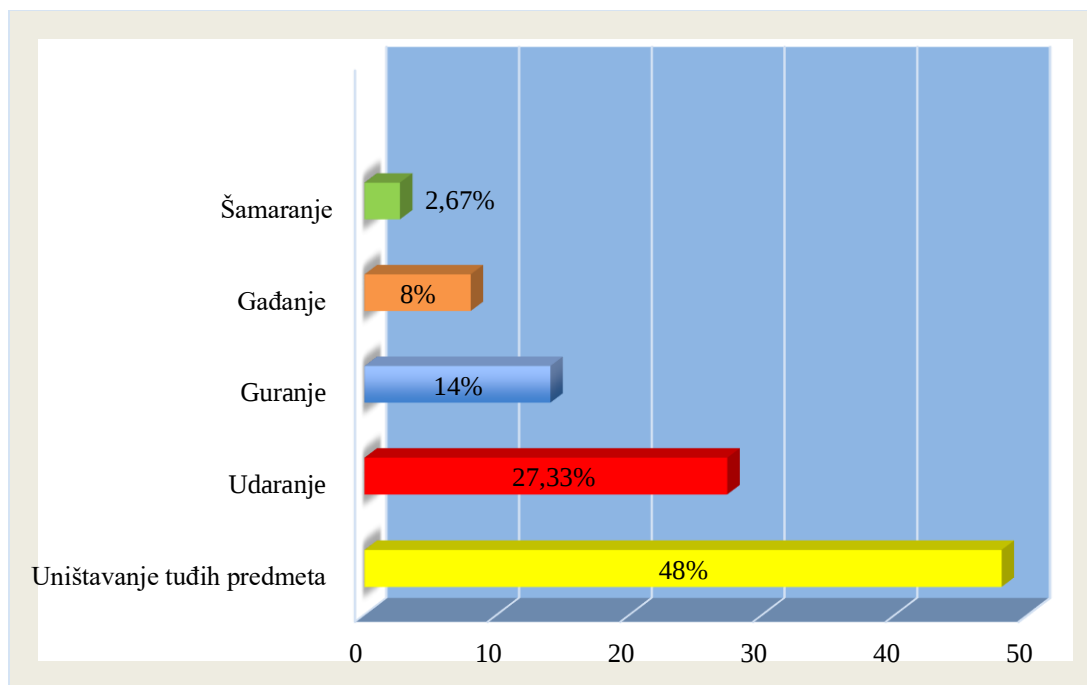
Da je verbalna agresivnost najviše zastupljena, možemo povezati sa činjenicom da je ovaj tip agresije najvidljiviji, a vrlo često prisutan u neposrednom okruženju učenika. Takođe, verbalna agresivnost se češće toleriše u odnosu na fizičku agresivnost, pa je ovaj rezultat očekivan.

Histogram 6 – Najčešće manifestacije verbalne agresije u trećem ciklusu osnovne škole, po mišljenju nastavnika



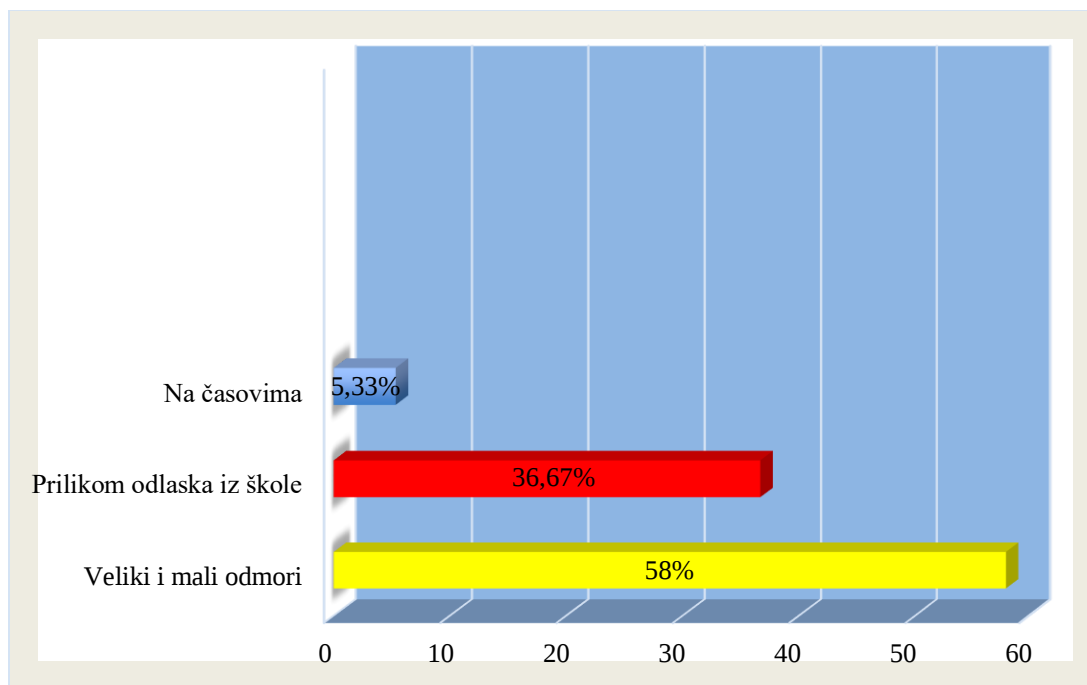
Pitanje je bilo otvorenog tipa, a nastavnici su imali mogućnost da navedu koje su najčešće manifestacije verbalne agresije kod učenika. Nakon sumiranja odgovora, dolazimo do konstatacije da su najčešće manifestacije verbalne agresivnosti sljedeće: zadirkivanje, ogovaranje, ismijavanje, ruganje, psovanje i govorenje neistine.

Histogram 7 – Najčešće manifestacije fizičke agresije u trećem ciklusu osnovne škole, po mišljenju nastavnika



Pitanje je bilo otvorenog tipa, a nastavnici su imali mogućnost da navedu manifestacije fizičke agresije u trećem ciklusu osnovne škole. Poslije sumiranja odgovora, dolazimo do konstatacije da su najviše zastupljene manifestacije fizičke agresije sljedeće: uništavanje tuđih predmeta, udaranje, guranje, gađanje i šamaranje.

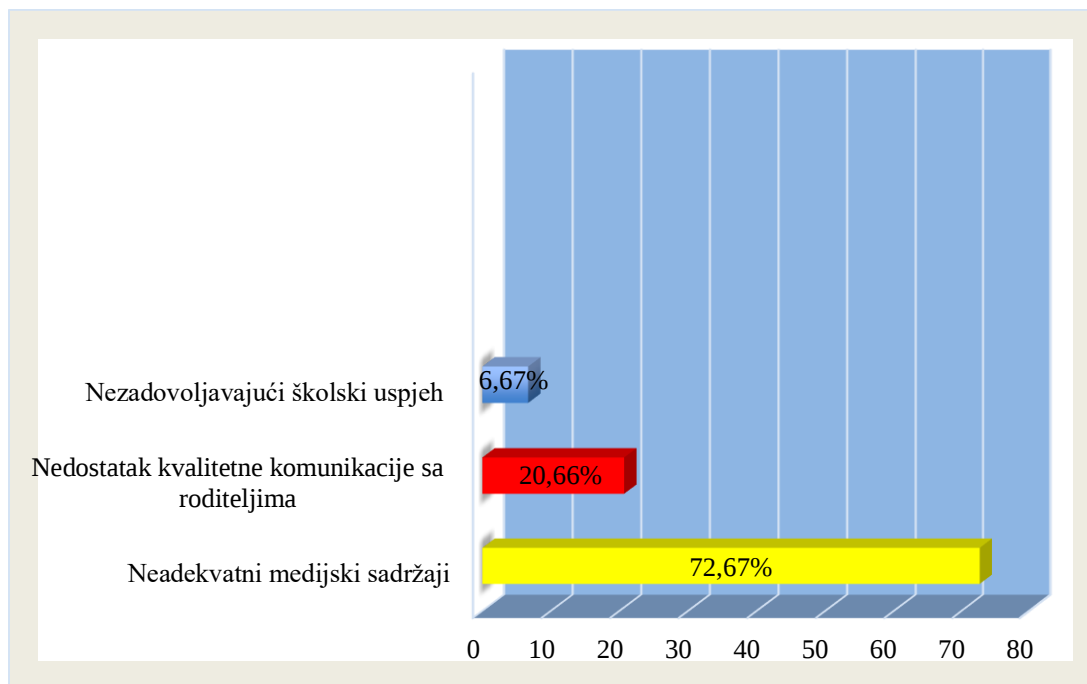
Histogram 8 – Aktivnosti u okviru kojih učenici najčešće ispoljavaju agresivno ponašanje, po mišljenju nastavnika



Dobijeni rezultati pokazuju da 58% nastavnika ističe da učenici najčešće ispoljavaju agresivno ponašanje na velikim i malim odmorima. Ukupno 36,67% nastavnika smatra da učenici najčešće agresivno ponašanje ispoljavaju prilikom odlaska iz škole. Svega 5,33% nastavnika navodi da učenici agresivno ponašanje najčešće ispoljavaju na časovima.

Da učenici najčešće agresivno ponašanje ispoljavaju tokom velikim i malih odmora, možemo povezati sa činjenicom da tada učenici najviše komuniciraju i uspostavljaju interakcije. Na časovima učenici imaju manje mogućnosti da ispoljavaju agresivno ponašanje, jer su nastavnici prisutni.

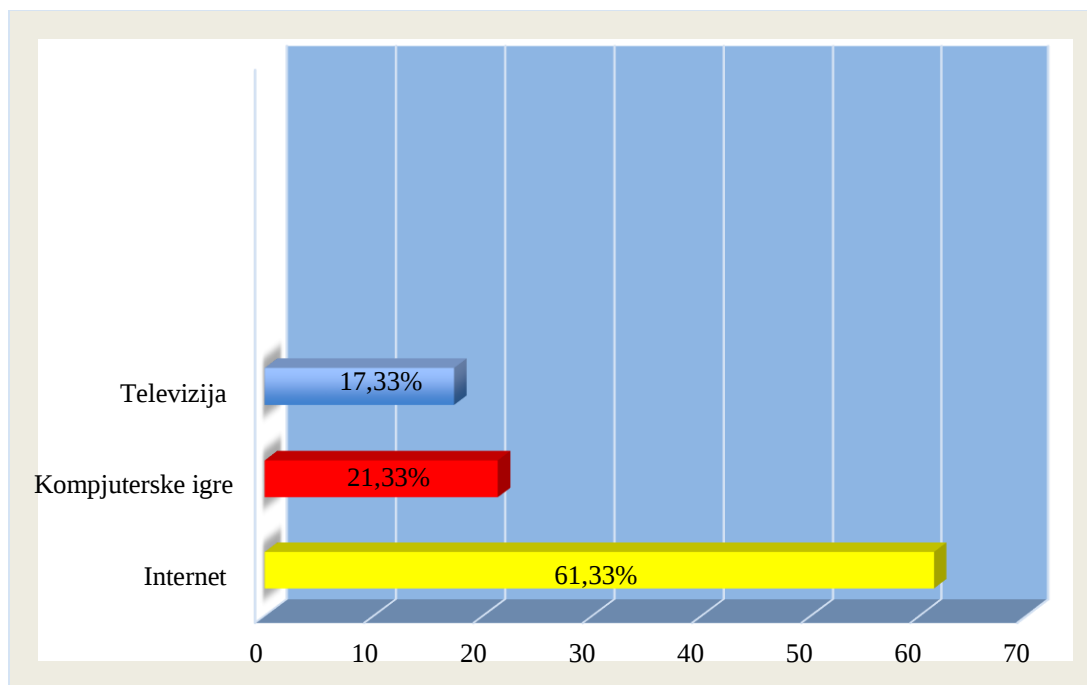
Histogram 9 –Mišljenje nastavnika o najčešćim uzrocima agresivnog ponašanja učenika



Rezultati u histogramu 9 pokazuju da najveći procenat nastavnika (72,67%) ističe da su neadekvatni medijski sadržaji najčešći uzročnici agresivnog ponašanja kod učenika. Ukupno 20,66% nastavnika smatra da je uzrok agresivnog ponašanja nedostatak kvalitetne komunikacije učenika sa roditeljima. Svega 6,67% nastavnika smatra da je glavni uzrok agresivnog ponašanja učenika nezadovoljavajući školski uspjeh.

Učenici su svakodnevno izloženi kako pozitivnim, tako i negativnim medijskim sadržajima. Očekivano je da djeca često prate medijske sadržaje u kojima se promoviše agresivno ponašanje. Imajući na umu činjenicu da mediji imaju značajan uticaj na dijete, očekivano je da djeca često oponašaju određene postupke koji su neprimjereni.

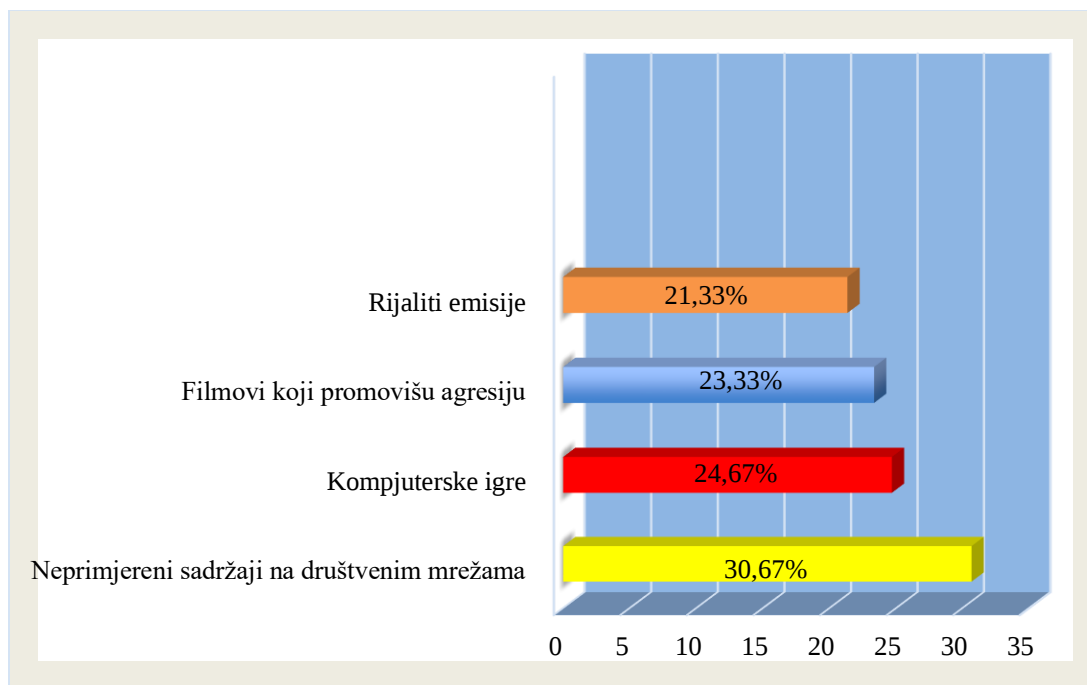
Histogram 10 – Mišljenje nastavnika o vrsti medija koja najviše utiče na agresivno ponašanje učenika



U histogramu 10 prikazano je da 61,33% nastavnika smatra da internet najviše utiče na agresivno ponašanje učenika. Ukupno 21,33% nastavnika ističe da kompjuterske igre imaju najveći uticaj na agresivno ponašanje. Pojedini nastavnici (17,33%) navode da televizija ima najveći uticaj na agresiju kod učenika.

Nastavnici su imali mogućnost da obrazlože svoj odgovor. Poslije sumiranja odgovora, dolazimo do konstatacije da učenici pretjerano upotrebljavaju internet, u kojem su u velikoj mjeri zastupljeni sadržaji u kojima dominira agresivno ponašanje.

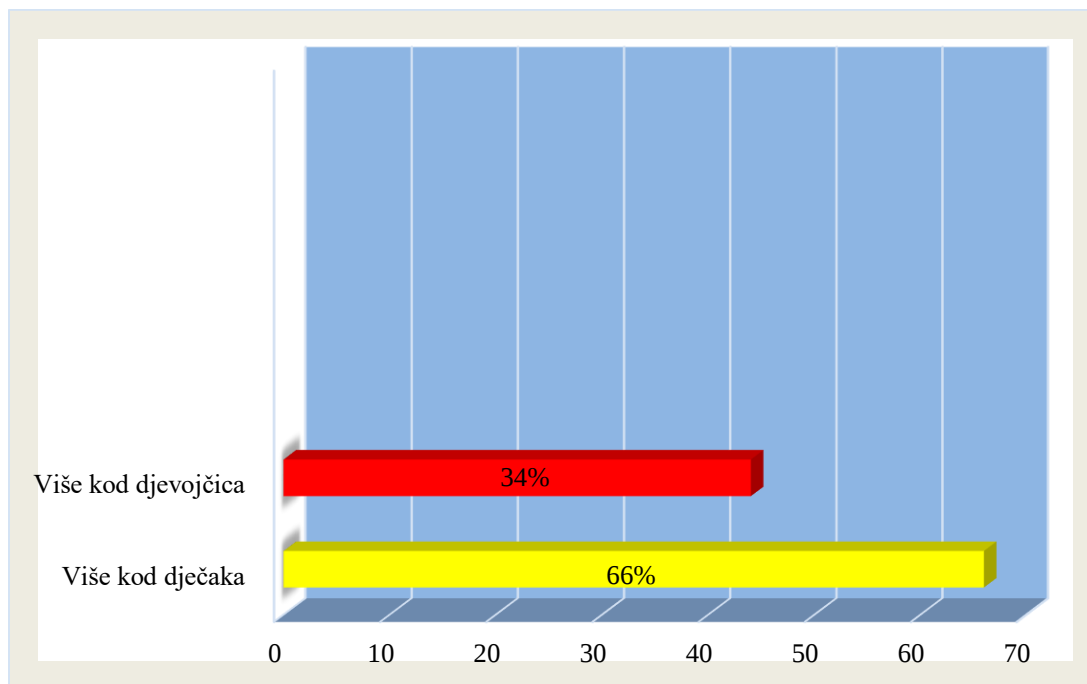
Histogram 11 –Medijski sadržaji koji izazivaju agresivno ponašanje kod učenika, po procjeni nastavnika



Dobijeni rezultati pokazuju da 30,67% ispitanika navodi da neprimjereni sadržaji na društvenim mrežama izazivaju agresivno ponašanje kod učenika. Ukupno 24,67% nastavnika ističe da kompjuterske igre izazivaju agresiju kod učenika. Pojedini nastavnici (23,33%) navode da filmovi koji promovišu agresiju podstiču agresivno ponašanje kod učenika. Da rijeliti emisije izazivaju agresivno ponašanje kod djece, smatra 21,33% nastavnika.

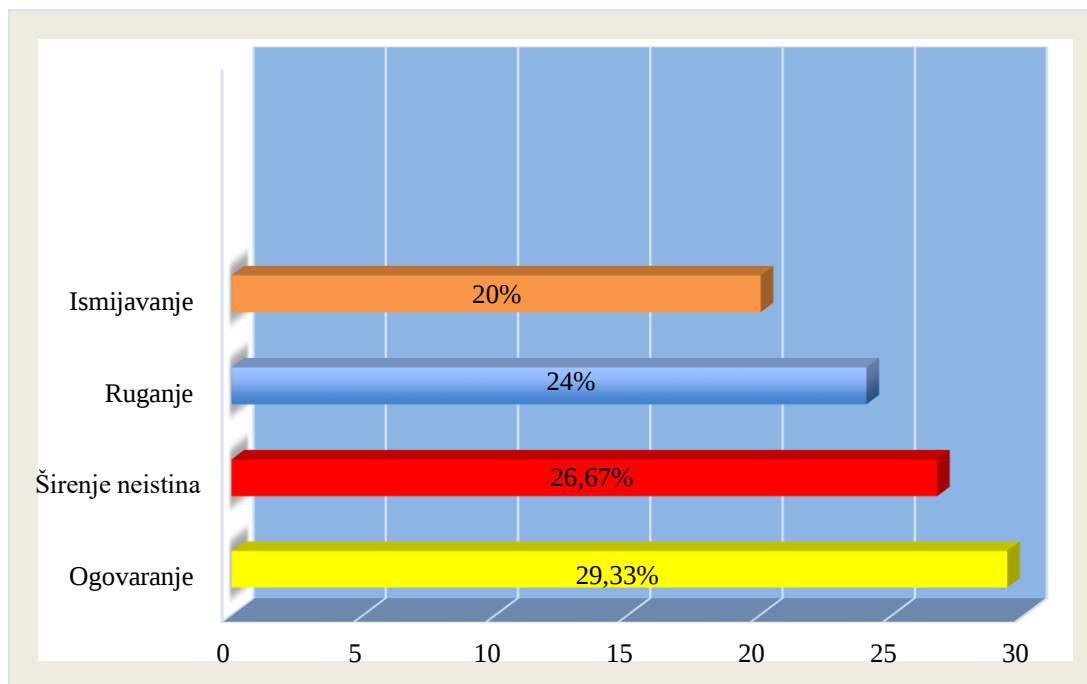
Djeca često koriste društvene mreže, pa je očekivano da su susrijeću sa agresivnim ponašanjem, koje oponašaju.

Histogram 12 –Mišljenje nastavnika o zastupljenosti agresivnog ponašanja u odnosu na pol



U histogramu 12 prikazano je da 66% nastavnika smatra da dječaci više ispoljavaju agresivno ponašanje znatno više u odnosu na djevojčice. Ovakav rezultat možemo pripisati činjenici da se djevojčice češće vaspitavaju na drugačiji način u odnosu na dječake. Djevojčice pretenduju da budu nježnije, dok se dječaci vaspitavaju da budu hrabriji.

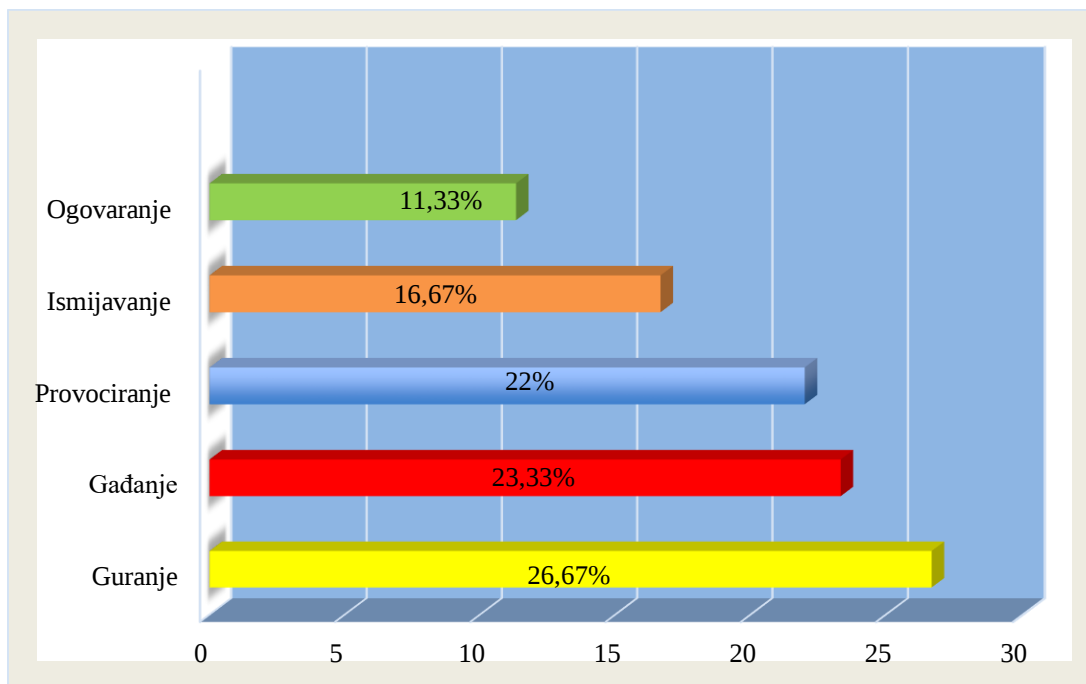
Histogram 13 –Manifestacije agresivnog ponašanja djevojčica, po mišljenju nastavnika



Na osnovu dobijenih rezultata, konstatujemo da su kod djevojčica najčešće sljedeće manifestacije agresivnog ponašanja: ogovaranje, širenje neistina, ruganje i ismijavanje. Dakle, možemo zaključiti da kod djevojčica dominira verbalna agresija, dok fizička agresija, prema mišljenja naših ispitanika nije zastupljena.

Ovakav rezultat možemo povezati sa činjenicom da su djevojčice sklonije ogovaranju u odnosu na dječake. Takođe je evidentno da dječaci ispoljavaju prilično upadljivije forme agresije u školi.

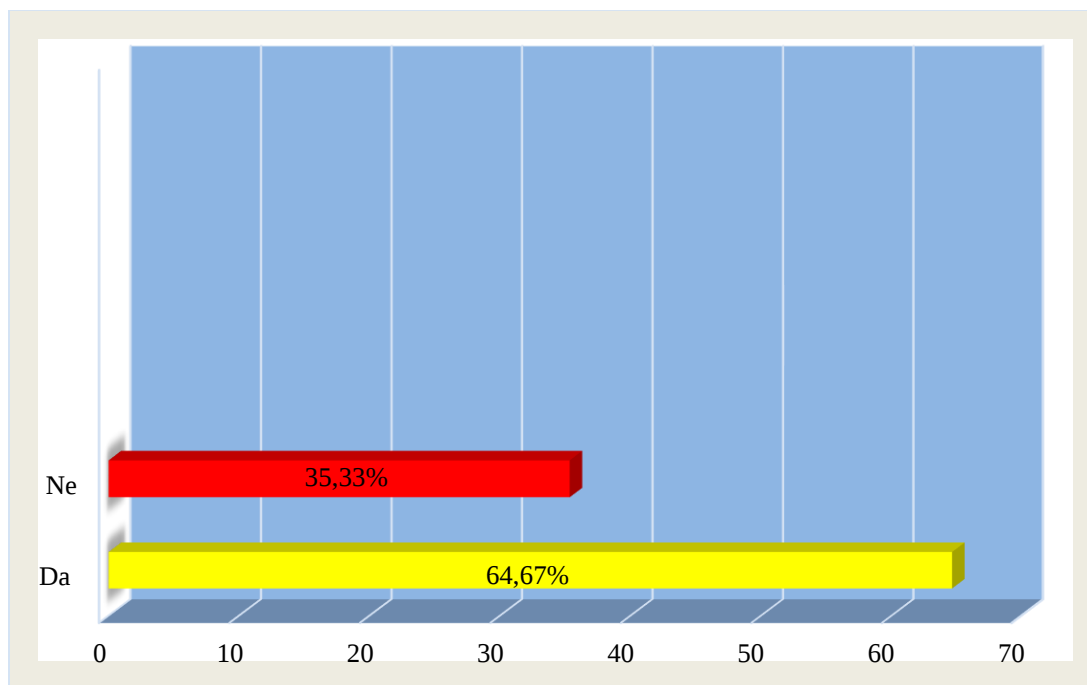
Histogram 14 - Manifestacije agresivnog ponašanja dječaka, po mišljenju nastavnika



Na osnovu dobijenih rezultata, možemo konstatovati da se prema mišljenju naših ispitanika kod dječaka najčešće javljaju sljedeće manifestacije agresivnog ponašanja: guranje, gađanje, provociranje, ismijavanje i ogovaranje.

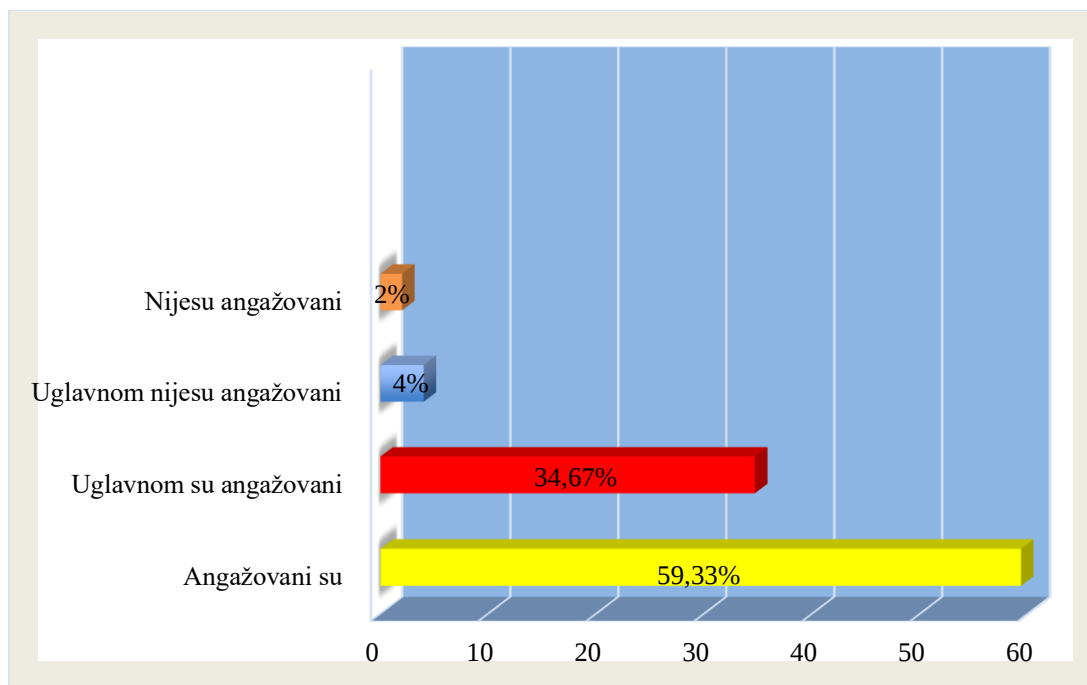
Na osnovu dobijenih rezultata, konstatujemo da dječaci ispoljavaju znatno grublje forme agresivnog ponašanja u odnosu na djevojčice. Češće se agresivno ponašanje odobrava dječacima u odnosu na dječake (Keenan & Shaw, 1997).

Histogram 15 – Sprovođenje aktivnosti za prevenciju agresivnog ponašanja u školi, po procjeni nastavnika



Rezultati u histogramu 15 pokazuju da 64,67% ispitanika navodi da se u školama sprovode aktivnosti za prevenciju agresivnog ponašanja. Sa navedenim se nije složilo 35,33% nastavnika. Ispitanici su imali mogućnost da navedu o kojim se aktivnostima radi. Poslije sumiranja odgovora, dolazimo do saznanja da se u školama sprovodi vršnjačka medijacija, razne radnioce za učenike, časovi posvećeni sprečavanju agresivnog ponašanja, odnosno razgovoru o pozitivnim obrascima ponašanja.

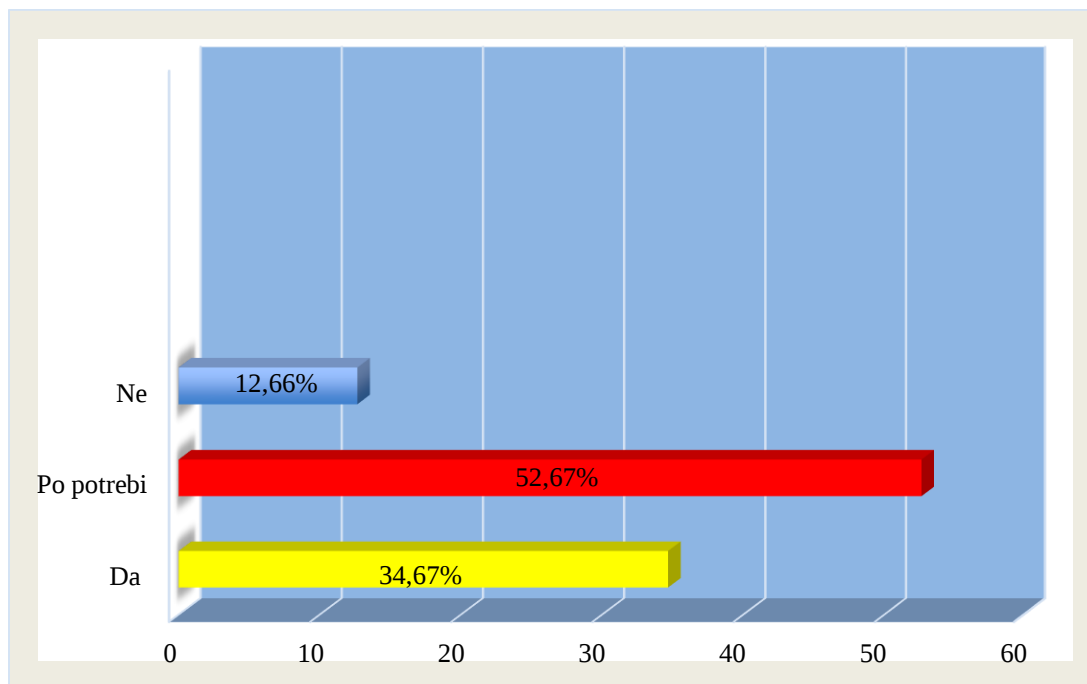
Histogram 16 – Angažovanje pedagoško-psihološke službe u cilju prevencije agresivnog ponašanja u školi, po procjeni nastavnika



U histogramu 16 prikazano je da 59,33% nastavnika smatra da su članovi pedagoško-psihološke službe angažovani u cilju prevencije agresivnog ponašanja. Sa navedenim se složilo 34,67% nastavnika. Ukupno 4% nastavnika ističe da pedagoško-psihološka služba uglavnom nije angažovana u cilju prevencije agresivnog ponašanja. Svega 2% ispitanika navodi da pedagoška služba nije angažovana u kontekstu prevencije agresivnog ponašanja.

Na drugi dio pitanja, nastavnici su imali mogućnost da navedu na koji način je angažovana pedagoško-psihološka služba u cilju prevencije agresivnog ponašanja kod učenika. Na osnovu dobijenih rezultata, konstatujemo da pedagoško-psihološka služba realizuje radionice za učenike, debate i predavanja.

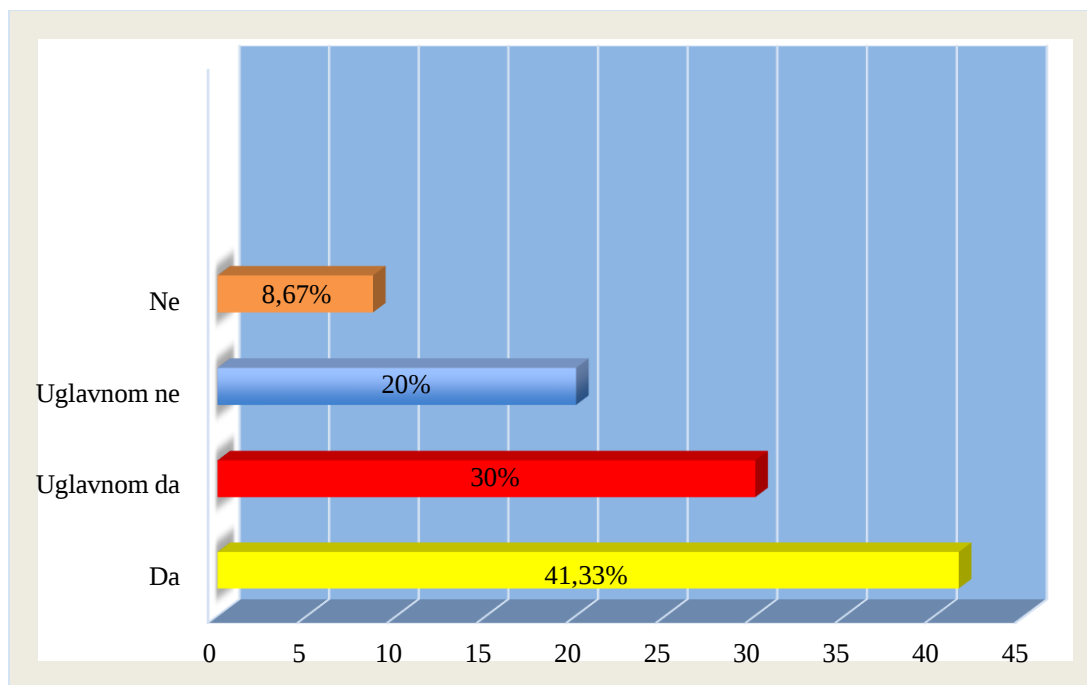
Histogram 17 – Organizacija radionica za učenike u cilju prevencije agresivnog ponašanja



U histogramu 17 prikazano je da 34,67% nastavnika navodi da se u školi organizuju radionice u cilju prevencije agresivnog ponašanja kod učenika. Najveći procenat nastavnika uključenih u naše istraživanja, smatra se radionice u kontekstu prevencije agresivnog ponašanja organizuju po potrebi.

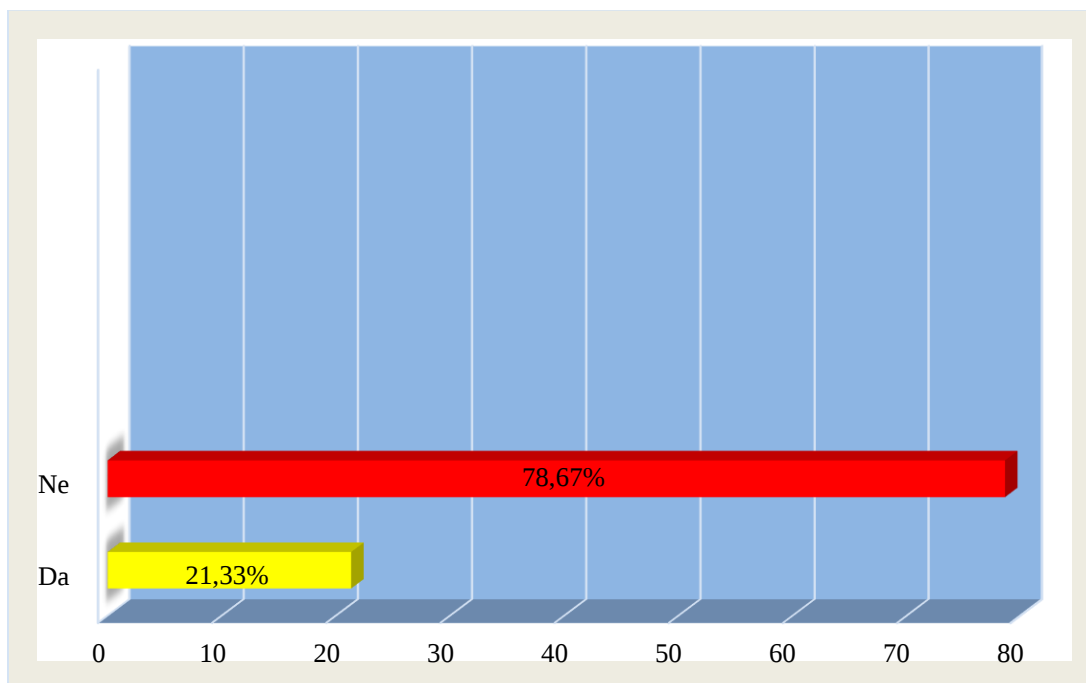
Da najveći procenat ispitanika ističe da se radionice organizuju po potrebi, možemo povezati sa činjenicom da pedagoško-psihološka služba uglavnom poslije ispoljavanja agresivnog ponašanja učenika reaguje uz primjenu optimalnih metoda i mjera.

Histogram 18 – Inicijalno obrazovanje nastavnika o uzrocima i problemima agresivnog ponašanja učenika



Dobijeni rezultati pokazuju da je 41,33% nastavnika tokom studija steklo određena znanja o uzrocima i problemima agresivnog ponašanja. Sa navedenim se uglavnom složilo 30% nastavnika. Pojedini nastavnici uglavnom nijesu tokom inicijalnog obrazovanja stekli znanja vezana za uzroke i probleme agresivnog ponašanja učenika.

Histogram 19 – Stručno usavršavanje nastavnika o agresivnom ponašanju učenika



Dobijeni rezultati pokazuju da se svega 21,33% nastavnika stručno u oblasti agresivnog ponašanja učenika. Čak 78,67% nastavnika se nije stručno usavršavalo iz navedene oblasti.

Nastavnici su se uglavnom stručno usavršavali kroz seminare i radionice. Putem navedenih formi stručnog usavršavanja, nastavnici su imali mogućnost da steknu određena znanja o uzrocima agresivnog ponašanja učenika.

2.2. Rezultati dobijeni intervjuisanjem nastavnika

U cilju dobijanja detaljnijih podataka o uzrocima i problematici agresivnog ponašanja u trećem ciklusu osnovne škole, obavili smo razgovor sa dvije fokus grupe, od po deset ispitanika. Nastavnici koji su intervjuisani, vaspitno-obrazovni proces izvode u osnovnoj školi „Savo Pejanović” u Podgorici. Sa ispitanicima smo razgovarali o četiri teme, koje najbolje ocrtavaju uzroke i problematiku agresivnog ponašanja u trećem ciklusu osnovne škole. Dobijene rezultate smo sumirali i grupisali u određeni broj kategorija odgovora po srodnosti. Sa nastavnicima smo razgovarali o tri teme i to: najčešći oblici agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole, dominantni uzroci agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole izastupljenost agresivnog ponašanja u odnosu na pol učenika, kao i uloga pedagoško-psihološke službe u cilju prevencije agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole.

- **Najčešći oblici agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole**

Nastavnici koji izvode vaspitno-obrazovni proces imaju mnoštvo prilika da uoče agresivno ponašanje kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole. Kako tokom nastave, tako i tokom velikih i malih odmora, nastavnici mogu uočiti kako se učenici ponašaju, odnosno koje oblike agresivnog ponašanja najviše ispoljavaju. O tome koji su najčešći oblici agresivnog ponašanja kod učenika i kako se oni ispoljavaju, izdajamo sljedeće kategorije odgovora naših ispitanika:

- Verbalna agresivnost se ispoljava u formi zadirkivanja, odgovaranja, kao i širenja neistina (45%).
- Verbalna agresivnost se manifestuje u obliku vrijeđanja i ponižavanja (30%).
- Fizička agresivnost se manifestuje u obliku guranja i čupanja (25%).

Na osnovu dobijenih rezultata, konstatujemo da je kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole najviše zastupljena verbalna agresivnost, koja se manifestuje u obliku ogovaranja, zadirkivanja i neistina. Fizička agresivnost je znatno manje zastupljena i ona se manifestuje u obliku guranja i

čupanja. Imajući na umu dobijene rezultate, dolazimo do konstatacije da je verbalni oblik agresivnog ponašanja najviše zastupljen kod učenika. Treba uzeti u obzir činjenicu da su verbalna i fizička agresivnost najvidljiviji oblici agresivnosti, pa ih je zato lako uočiti kod učenika.

O tome kada učenici najčešće ispoljavaju agresivno ponašanje, nastavnici su naveli sljedeće:

- Agresivno ponašanje se najviše ispoljava tokom velikih odmora i prilikom završetka časova (40%).
- Agresivno ponašanje se najviše ispoljava tokom dolaska učenika u školu (30%).
- Verbalna agresivnost je najviše zastupljena na časovima (20%).
- Učenici često agresivno ponašanje pokazuju na ekskurzijama (10%).

Na osnovu rezultata, konstatujemo da učenici agresivno ponašanje najčešće ispoljavaju tokom velikih i malih odmora. Agresivno ponašanje učenika zastupljeno je tokom dolaska učenika u školu, kao i na ekskurzijama. Interesantno je da učenici verbalnu agresiju ispoljavaju i tokom časova, što može u velikoj mjeri da utiče na kvalitet nastavnog rada.

- **Dominatni uzroci agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole i zastupljenost agresivnosti u odnosu na pol**

Sa nastavnicima smo razgovarali o dominantnim uzrocima agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole. Na osnovu odgovora naših ispitanika, dolazimo do saznanja da neadekvatni medijski sadržaji, disfunkcionalni odnosi u porodici, kao i vršnjački faktori predstavljaju glavne uzroke agresivnog ponašanja učenika. U skladu sa navedenim, izdajamo sljedeće kategorije odgovora naših ispitanika:

- Učenici su pretjerano izloženi neprimjerenim medijskim sadržajima koji promovišu agresivno ponašanje i nasilje (55%).
- Pojedini učenici nemaju kvalitetne emocionalne veze sa svojim roditeljima, što za posljedicu ima pojavu agresivnog ponašanja (30%).
- Učenici često na agresivno ponašanje vršnjaka reaguju na isti način (15%).

Na osnovu dobijenih rezultata, konstatujemo da su učenici u velikoj mjeri izloženi medijskim sadržajima koji ih podstiču na agresivno ponašanje. Činjenica je da je život pojedinca bez upotrebe informacione tehnologije nezamisliv, kao i da neadekvatno dozirana primjena ove tehnologije može podsticati agresivno ponašanje kod učenika.

O tome koje situacije/sadržaji izazivaju agresivno ponašanje kod učenika, izdvajamo sljedeće kategorije odgovora naših ispitanika:

- Razvojno neprilagođeni sadržaji na društvenim mrežama (60%).
- Nedostatak kvalitetnih podsticaja i odnosa između učenika i roditelja (25%).
- Visok stepen tolerancije verbalne agresivnosti kod učenika (15%).

Izdvajamo posebno interesantne odgovore.

„Postali smo izuzetno tolerantni na svaki oblik agresivnog ponašanja učenika. Djeca su danas više nego ikada zaštićena. Naglašavaju se dječja prava, koja se neminovno moraju poštovati. S druge strane, mnogo manje se priča o dječjim obavezama i značaju lijepog ponašanja”.

„Nastavnici su postali nemoćni. Roditelji uglavnom smatraju da je njihovo dijete uvijek u pravu, zbog čega nema efikasne saradnje na relaciji nastavnik – roditelj u cilju prevencije agresivnog ponašanja”

Na osnovu dobijenih rezultata, konstatujemo da postoje brojni medijski sadržaji koji promovisu agresivno ponašanje učenika. S druge strane, postoje i brojni edukativni medijski sadržaji, čiji bi značaj trebalo promovisati kako u školskom, tako i u porodičnom kontekstu.

O zastupljenosti agresivnog ponašanja učenika u odnosu na pol, nastavnici su naveli:

- Agresivno ponašanje je više zastupljeno kod dječaka (65%).
- Agresivno ponašanje je više zastupljeno kod djevojčica (35%).

Nastavnici su koji naveli da je agresivno ponašanje više zastupljeno kod dječaka, ističu sljedeće:

- Dječaci su skloniji primjeni fizičke agresije koja je znatno opasnija u odnosu na verbalnu agresivnost (55%).
- Dječaci su vaspitani na drugačiji način u odnosu na djevojčice (30%).

- Agresivnost kod dječaka se više toleriše (15%).

Nastavnici koji su naveli da je agresivnost više zastupljena kod djevojčica navode sljedeće:

- Djevojčice su mnogo više sklonije ispoljavaju verbalne agresije u odnosu na dječake (60%).
- Oblici ispoljavanja agresivnog ponašanja kod djevojčica su manje vidljivi u odnosu na dječake (40%).
- **Uloga pedagoško-psihološke službe u sprovođenju aktivnosti za prevenciju agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole**

Članovi pedagoško-psihološke službe mogu na raznovrsne načine doprinijeti prevenciji agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole. O tome na koji način pedagoško-psihološka služba ostvaruje svoju ulogu u procesu prevencije agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole, izdajamo sljedeće kategorije odgovara naših ispitanika:

- Organizacija radionica za učenike i roditelje (40%).
- Kontinuirana saradnja sa roditeljima i učenicima (30%).
- Organizacija debata (20%).
- Povremeno hospitovanje časova u cilju opservacije učenika koji ispoljavaju agresivno ponašanje (10%).

O tome kakva je saradnja pedagoško-psihološke službe sa nastavnicima u cilju prevencije agresivnog ponašanja kod učenika, izdajamo sljedeće kategorije odgovora naših ispitanika:

- Kontinuirana saradnja zasnovana na razmjeni mišljenja (65%).
- Saradnja se odvija po potrebi (20%).
- Saradnja bi mogla biti znatno efikasnija i učestalija (15%).

Na osnovu dobijenih rezultata, konstatujemo da su članovi pedagoško-psihološke službe intenzivno angažovani u kontekstu prevencije agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole.

ZAKLJUČAK

Agresivnost kod učenika je važno društveno pitanje. Djeca i mladi koji se ponašaju agresivno mogu da naškode ne samo sebi, već i svojim porodicama, zajednici i društvu u cjelini. Istraživanja nam pokazuju da je veća vjerovatnoća da djeca sa ozbiljnim problemima agresije od djece bez takvih problema postanu tinejdžeri će imati, drugih problemima sa mentalnim zdravljem ili upotrebom supstanci (Carrasco & González, 2006). Što se ranije identifikuje mlada osoba sa problemom agresije i dobije pomoć, veće su šanse da će izabrani tretman imati trajne koristi. Agresija je radnja ili prijetnja akcijom koja ima za cilj da povrijedi drugu osobu, bilo fizički ili psihički.

Ne postoji jednostavan razlog da se objasni zašto se neko ponaša agresivno. Međutim, znamo da postoje karakteristike djece, omladine, njihovih porodica i njihovog okruženja koje mogu ili povećati (faktori rizika) ili smanjiti (zaštitni faktori) vjerovatnoću da će ispoljiti agresivno ponašanje. Rad na minimiziranju faktora rizika i poboljšanju zaštitnih faktora može pomoći u smanjenju ili eliminaciji agresivnog ponašanja.

Agresijom se smatra ponašanje čiji je cilj nanošenje štete drugoj osobi. Fizički oblici agresije su motorička ponašanja koja izazivaju tjelesne povrede, a verbalni oblici mogu biti direktni i indirektni, kao što su uvredljivi komentari, glasine i prigovaranje. Tokom adolescencije, otkriveni su intenzivniji odnosi sa agresijom, a upravo u adolescenciji obično počinju kriminalne putanje i mogu se generisati prkosno i antisocijalno ponašanje. Pol predstavlja sociodemografsku varijablu koja se često povezuje sa agresijom, a postoji konsenzus da je ona veća kod muškaraca nego kod žena (Benish-Weisman, 2015).

Istraživanje je realizovano na uzorku od 150 nastavnika. Cilj istraživanja je bio da se utvrde načini ispoljavanja i uzroke agresivnog ponašanja kod učenika u trećem ciklusu osnovne škole. Za dobijanje podataka koristili smo anketni upitnik i grupni intervju.

Rezultati našeg istraživanja su pokazali da učenici trećeg ciklusa agresivno ponašanje najviše izražavaju putem verbalnih i fizičkih manifestacija. Ovim je potvrđena prva sporedna hipoteza. Evidentno je da su fizičke manifestacije agresije vidljivije u odnosu na verbalne. Dobijeni rezultati pokazuju da neadekvatni medijski sadržaji, po mišljenju naših ispitanika, od snažnog uticaja na pojavu različitih vidova agresivnog ponašanja. Shodno navedenom, možemo

potvrditi drugu sporednu hipotezu. Neadekvatni medijski sadržaji često promoviraju agresivno ponašanje i nasilje, a učenici takve obrasce ponašanja ispoljavaju prema drugim osobama iz neposrednog okruženja. Dobijeni rezultati pokazuju da je agresivnost više zastupljena kod dječaka u odnosu na djevojčice po mišljenju naših ispitanika. Analogno tome, potvrđujemo treću sporednu hipotezu. Dječaci i djevojčice se često vaspitavaju na različite načine, pa je ovakav rezultat očekivan. Nalazi istraživanja pokazuju da pedagoško-psihološka služba sprovodi aktivnosti za prevenciju agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole (radionice za učenike, debate, predavanja). Shodno navedenom, potvrđujemo četvrtu sporednu hipotezu.

U skladu sa potvrđenim sporednim hipotezama, kao i rezultatima našeg istraživanja, možemo konstatovati da po mišljenju naših ispitanika, agresivno ponašanje manifestuje u vidu verbalnih i fizičkih neadekvatnih postupaka, pod uticajem porodičnih, medijskih i vršnjačkih faktora i okolnosti.

Preporuke u odnosu na predmet istraživanja su:

- Organizacija radionica za učenike u cilju prevencije agresivnog ponašanja.
- Realizacija seminara za nastavnike iz oblasti uzroka i problematike agresivnosti.
- Intenzivnija saradnja sa roditeljima u cilju prevencije agresivnog ponašanja.

LITERATURA

1. Alan, L.B. (2003). *Učionica bez nasilništva*. Beograd: Kreativni centar.
2. American Psychological Association, APA review confirms link between playing violent video games and aggression.
3. Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2001). Effects of violent video games on aggressive behavior, aggressive cognition, aggressive affect, physiological arousal, and prosocial behavior: A meta-analytic review of the scientific literature. *Psychological Science*, 12(5), 353–359.
4. Andrilović, V., Čudina-Obradović, M. (1996). *Psihologija učenja i nastave*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Akman, Y. (2021). The Relationship between School Climate and Students' Aggressive Behaviors. *International Journal of Progressive Education*, 17 (2), 430-448.
6. Assari, S., Caldwell, C.H., & Bazargan, M. (2019). Association between parental educational attainment and youth outcomes and role of race/ethnicity. *JAMA Network Open*, 2, 19-27.
7. Azimi AL, Vaziri S, Kashani FL. (2012). Relationship between maternal parenting style and child's aggressive behavior. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 24, 1276-81.
8. Bandura, A. (1983). Self-Efficacy Determinants of Anticipated Fears and Calamities. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 464-469.
9. Barzman, A. & Findling, E. (2008). Aggression in young children with concurrent callous-unemotional traits: can the neurosciences inform progress and innovation in treatment approaches? *Philosophical Transaction of the Royal Society B: Biological Science*, 363(1503), 2567-2576.
10. Benish-Weisman, M. (2015). The interplay between values and aggression in adolescence: A longitudinal study. *Dev. Psychol.* 51, 677–687.
11. Bilić, V. (2010). Povezanosti medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima. *Odgojne znanosti*, 12(2), 263-281.
12. Bishnoi S, Malik P, Yadav P. (2020). A review of effects of working mothers on Children's development. Akinik Publications. 4(1), 41-55.

13. Broidy, L. M. et.al. (2003). Developmental trajectories of childhood disruptive behaviors and adolescent delinquency: A six-site, cross-national study. *Developmental Psychology*, 39(2), 222–245.
14. Browne, K.D.; Hamilton-Giachritsis, C. (2005). The influence of violent media on children and adolescents: A public-health approach. *Lancet*, 365, 702–710.
15. Carrasco, M.A.; González, M.J. (2006). Aspectos conceptuales de la agresión: Definición y modelos explicativos [Theoretical issues on aggression: Concept and models]. *Acción Psicológica* 4, 7–38.
16. Cowan, K., & Paine, C., (2015). School safety: What really works. *Principal Leadership*, 13(7), 12 -23.
17. Connor, DF, Newcorn JH, Saylor KE, et al. (2019). Maladaptive aggression: with a focus on impulsive aggression in children and adolescents. *J Child Adolesc Psychopharmaco*, 29, 576-91.
18. Cornell, D.G., & Allen, K. (2011). Development, evaluation, and future directions of the Virginia Student Threat Assessment Guidelines. *Journal of School Violence*, 10, 88–106.
19. Cricchio, M.G. et al. (2019). The Good Parent: Southern Italian Mothers' Conceptualization of Good Parenting and Parent–Child Relationships. *J. Fam. Issues*. 40, 1583–1603.
20. Crick, NR, and Grotpeter, JK. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Dev*. 66, 710–722.
21. Diazgranados, S., Noonan, J., & Brion-Meisels, S. (2014). Transformative peace education with teachers: lessons from Juegos de Paz in Colombia. *Journal of Peace Education*, 11, 150–161.
22. Dodge, K.A., Coie J.D. (1987). Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *J. Personal. Soc. Psychol*. 53, 1146–1158.
23. Dodge, K. A., Lochman, J. E., Harnish, J. D., Bates, J. E., and Pettit, G. S. (1997). Reactive and proactive aggression in school children and psychiatrically impaired chronically assaultive youth. *J. Abnor. Psychol*. 106, 37–51.
24. Durlak, JA. (1997). Primary prevention programs in schools. *Adv Clin Child Psych*. 19, 283–318.

25. Emler, B. (2009). Delinquents as a minority group: Accidental tourists in forbidden territory or voluntary émigrés?. *Coping with minority status: Responses to exclusion and inclusion*, 11, 127-154.
26. Ersan, C. (2019). Physical aggression, relational aggression and anger in preschool children: The mediating role of emotion regulation. *The Journal of General Psychology*, 147, 18–42.
27. Essau C. A., Conradt J. (2006). *Agresivnost u djece i mladeži*. Zagreb: Naklada Slap.
28. Fagan, A.A. (2020). Child maltreatment and aggressive behaviors in early adolescence: Evidence of moderation by parent/child relationship quality. *Child Maltreat.* 25, 182–191.
29. Fatima, S. i Malik, S. (2015). Causes of Students' Aggressive Behavior at Secondary School Level. *Journal of Literature, Languages and Linguistics*, 11 (1), 49-65.
30. Ferguson, C. J., Copenhaver, A., & Markey, P. (2020). Reexamining the findings of the American Psychological Association's 2015 task force on violent media: A meta-analysis. *Perspectives on Psychological Science*, 15(6), 1423–1443.
31. Fehr, B. et al. (1999). Anger in Close. Relationships: An Interpersonal Script Analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25 (3), 299-312.
32. Fite, PJ, et al. (2014). Reactive/proactive aggression and the development of internalizing problems in males: The moderating effect of parent and peer relationships. *Aggress Behav.* 40(1), 69–78.
33. Ganson KT, Cadet TJ. (2019). Exploring Anabolic-Androgenic Steroid Use and Teen Dating Violence Among Adolescent Males. *Subst Use Misuse.* 54(5):779-786
34. Gomez, R., McLaren S. (2007). The inter-relations of mother and father attachment, self-esteem and aggression during late adolescence. *Aggress. Behav.* 33, 160–169.
35. Gross, D, Garvey C, Julion W, et al. (2009). Efficacy of the Chicago parent program with low-income African American and Latino parents of young children. *Prev Sci*, 10, 54-65.
36. Hamre, B. K., & Pianta, R. C. (2001). Early teacher–child relationships and the trajectory of children's school outcomes through eighth grade. *Child Development*, 72(2), 625-638.
37. Heinrich CJ. Parents' employment and children's wellbeing. (2014). *Future of Children.* 24(1), 121-146.

38. Herd T., Kim-Spoon J. (2021). A Systematic Review of Associations Between Adverse Peer Experiences and Emotion Regulation in Adolescence. *Clin. Child Fam. Psychol. Rev.* 24,141–163.
39. Hubbard JA, McAuliffe MD, Morrow MT, Romano LJ. (2010). Reactive and proactive aggression in childhood and adolescence: precursors, outcomes, processes, experiences, and measurement. *J Pers.* 78(1), 95–118.
40. Ignjatović, I. (1989). *Skala za procjenu agresivnosti*. Beograd: Savez društva psihologa Srbije.
41. Iniewicz G, Wisniewska D, Dziekan K, et al. (2011) Attachment patterns and aggressive behaviours in adolescents suffering from mixed disorders of conduct and emotions. *Psychiatria Polska* 45(5), 703–711.
42. Jabbarov, R. (2023). Psychological issues of the relationship between self-esteem and aggression in students studying in different faculties. *Revista de gestao e secretariado* 14 (10), 17237-17253.
43. Kalogridi, E. (1995). School failure–low self-esteem. Juvenile delinquency. *Modern Educ.* 82, 157–161.
44. Kayr, D. & Niwas, R. (2017). Aggressive behavior of secondary school students in relation to school environment. *Int. J. Adv. Res.* 5(5), 801-809.
45. Keenan, K., & Shaw, D. (1997). Developmental and social influences on young girls early problem behavior. *Psychological Bulletin*, 121(1), 95–113.
46. Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
47. Kokkinos, C. M. et al. (2020). Understanding the association between Big Five and relational aggression: The mediating role of social goals and friendship jealousy. *Personality and individual differences*, 160, 109-126.
48. Kruglanski, A. W., & Fishman, S. (2006). Terrorism between “syndrome” and “tool.” *Current Directions in Psychological Science*, 15(1), 45–48.
49. Lorenz K., Latzke M., Salzen E. (2021). *On Aggression*. 2nd ed. Routledge. London: UK.
50. Luoma, I., Kaukonen, P., Mantymaa, M., Puura, K., Tamminen, T.,
& Salmelin, R. (2004). A longitudinal study of maternal depressive symptoms, negative

- expectations and perceptions of child problems. *Child Psychiatry and Human Development*, 35(1), 37–53.
51. Maniglio R. Bullying and Other Forms of Peer Victimization in Adolescence and Alcohol Use. *Trauma Violence Abuse*. 18(4), 457-473.
 52. Marsee MA, Frick PJ. Exploring the cognitive and emotional correlates to proactive and reactive aggression in a sample of detained girls. *J Abnorm Child Psychol*. 35(6), 969–981.
 53. Martins, N., & Wilson, B. J. (2012). Social aggression on television and its relationship to children's aggression in the classroom. *Human Communication Research*, 38(1), 48–71.
 54. Mauss, I. B., Levenson, R. W., McCarter, L., Wilhelm, F. H., & Gross, J. J. (2005). The Tie That Binds? Coherence Among Emotion Experience, Behavior, and Physiology. *Emotion*, 5(2), 175–190.
 55. Mesman, J., Bongers, I. L., & Koot, H. M. (2001). Preschool developmental pathways to preadolescent internalizing and externalizing problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 42(5), 679–680.
 56. Miranda, A. (2000). Efficacy of Cognitive-Behavioral therapy in the treatment of children with adhd, with and without aggressiveness. *Psychology Schools* 37 (2), 169-182.
 57. Mitrofan et.al. (2014). Aggression in children with behavioural/emotional difficulties: seeing aggression on television and video games. *BMC Psychiatry*, 14 (4), 287-295.
 58. Ojedokun, O, Ogungbamila A, Kehinde D (2013). Perception of parental bonding and tendency to perpetrate aggressive behaviour in a sample of Nigerian students. *Frontiers in Psychological and Behavioral Science* 2(3), 117–124.
 59. Olson, D. H (2000). Circumplex Model of Marital and Family Systems. *Journal of Family Therapy* (1), 22, 144–167.
 60. Olson, S. L., Choe, D. E., & Sameroff, A. J. (2017). Trajectories of child externalizing problems between ages 3 and 10 years: Contributions of children’s early effortful control, theory of mind, and parenting experiences. *Development and Psychopathology*, 29(4), 1333–1351.
 61. Oludag, O. (2013). The Influence of Aggression on Students’ Achievement: Evidence from Higher Education. *Social and Behavioral Sciences* 89 (1), 954 – 958.

62. Olu, IF. (2020). Conscientiousness personality traits as correlates of aggressive behaviour among in-school adolescent in Ekti State. *Commonw J Acad Res.* 3, 11-19.
63. Orpinas, P, & Frankowski, R. (2001). The aggression scale. *J Early Adolesc.* (2001) 21, 50–67.
64. Paik Comstock, G. (1994). The effects of television violence on antisocial behavior: a meta-analysis *Communic Res* 19, 516- 546.
65. Perry, K. et.al. (2021). Measurement of aggressive behavior in early childhood: A critical analysis using five informants. *Journal of Experimental Child Psychology*, 209 (3), 105-123.
66. Poling, D., et al. (2019). Direct verbal aggression in school settings: A review of the literature. *Aggress. Violent Behav.* 46, 127–139.
67. Povedano et al., A. (2015).Victimization, loneliness, overt and relational violence at the school from a gender perspective. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 15, 44-56.
68. Rholes, W.S., Paetzold R.L., Kohn J.L. (2016). Disorganized attachment mediates the link from early trauma to externalizing behavior in adult relationships. *Pers. Individ. Differ.* 90, 61–65.
69. Riedel, E. (2014). *Teachers' Experiences Concerning the Rise in Student Aggression.* Walden Dissertations and Doctoral Studies. Columbia: Walden University.
70. Ristić-Dimitrijević R. i sar. (2011). Aggression in adolescents: characteristics and treatment. *Srp Arh Celok Lek.* 139, 61–64.
71. Robertson, T., Daffern, M., & Bucks, R. S. (2012). Emotion regulation and aggression. *Aggression and Violent Behavior*, 17, 72–82.
72. Salimi et.al. (2019). Aggression and its predictors among elementary students. *J Inj Violence Res*, 11 (2), 159-170.
73. Sayarpoor M, Hazavehei M, Ahmadpanah M. (2011). Assessing Relationship between aggression and perceived self-efficacy in high school students of Hamadan City. *Scientific Journal of Hamadan Nursing & Midwifery Faculty.* 19(2), 16–26.

74. Schwartz, D., Gorman, A. H., Nakamoto, J., & McKay, T. (2006). Popularity, social acceptance, and aggression in adolescent peer groups: Links with academic performance and school attendance. *Developmental Psychology*, 42(6), 1116–1127.
75. Slamba, C. (2022) Factors Responsible for Aggressive Behaviour Among Students in Anambra State on their Academic Performance. *Pedagogy*, 12 (1), 6-18.
76. Steinberg L, Silk JS (2002) Parenting adolescents. In Bornstein M. H. (ed.) *Handbook of Parenting* (Vol. 1, 2nd edn). Mahwah, NJ: Erlbaum.
77. Stouthamer-Loeber M, Loeber R, Wei E, Farrington DP, Wikstrom PH. (2002). Risk and promotive effects in the explanation of persistent serious delinquency in boys. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 70, 111–123.
78. Suzić, N. (2006). Ciljne orijentacije u ponašanju učenika. *Pedagoška stvarnost* 7-8, 525-540.
79. Thorsen-Spano, L. (1996). A school conflict resolution program: relationships among teacher attitude, program implementation, and job satisfaction. *School Counselor*.44,19–27.
80. Tremblay, R. E., & Nagin, D. S. (2005). The developmental origins of physical aggression in humans. In R. E. Tremblay, W. W. Hartup, & J. Archer (Eds.), *Developmental origins of aggression* (pp. 83–106). The Guilford Press.
81. Tremblay R.E., Côté S.M., Salla J., Michel G. (2017). *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*. The Development of Aggression from Early Childhood to Adulthood; 12, 1–12.
82. Žužul, M. (1992). *Upitnik za mjerenje agresivnosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
83. Werner N.E., Hill L.G. (2010). Individual and Peer Group Normative Beliefs about Relational Aggression. *Child Dev*. 81, 826–836.
84. Wrangham, R. W. (2018). Two types of aggression in human evolution. *Proc. Natl. Acad. Sci*. 115, 245–253.

PRILOZI

Prilog 1 – Anketni upitnik za nastavnike

Uvaženi nastavnici i nastavnice,

U toku je istraživanje na temu: „Problematika i uzroci agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole“. Molimo da iskreno odgovorite na postavljena pitanja, te na taj način doprinesete izradi master rada na istu temu.

Unaprijed hvala na saradnji!

Pol

Muški

Ženski

Stručna sprema

Godine radnog staža

1. Da li agresija zastupljena u trećem ciklusu osnovne škole?
 - a) Veoma je zastupljena
 - b) Zastupljena je
 - c) Uglavnom nije zastupljena

d) Nije zastupljena

2. Koje su, po Vašem mišljenju, najčešće forme agresivnog ponašanja u trećem ciklusu osnovne škole?

3. Koje su, po Vašem mišljenju, najčešće manifestacije verbalne agresije u trećem ciklusu osnovne škole?

4. Koje su, po Vašem mišljenju, najčešće manifestacije fizičke agresije u trećem ciklusu osnovne škole, prema mišljenju nastavnika?

5. U kojim aktivnostima učenici najčešće ispoljavaju agresivno ponašanje?

6. Koji su najčešći uzroci agresivnog ponašanja učenika?

7. Koja vrsta medija najviše utiče na agresivno ponašanje učenika?

- a) Internet
- b) Televizija
- c) Kompjuterske igre
- d) Drugo, navedite _____

8. Koji medijski sadržaji, po Vašem mišljenju, izazivaju agresivno ponašanje kod učenika?

9. Agresivno ponašanje je više zastupljeno:

- a) Kod dječaka
- b) Kod djevojčica

10. Koje su najčešće manifestacije agresivnog ponašanja djevojčica?

11. Koje su najčešće manifestacije agresivnog ponašanja dječaka?

12. Da li se u školi sprovode aktivnosti za prevenciju agresivnog ponašanja?

- a) Da
- b) Ne

Ako je odgovor potvrđan, navedite koje su to aktivnosti.

13. Da li je pedagoško-psihološka služba angažovana u cilju prevencije agresivnog ponašanja u školi?

- a) Angažovana je
- b) Uglavnom je angažovana
- c) Uglavnom nije angažovana
- d) Nije angažovana

14. Da li se školi organizuju radionice za učenike u cilju prevencije agresivnog ponašanja?

- a) Da
- b) Po potrebi
- c) Ne

15. Da ste tokom inicijalnog obrazovanja stekli dovoljno znanja o uzrocima i problemima agresivnog ponašanja učenika?

- a) Da
- b) Uglavnom da
- c) Uglavnom ne
- d) Ne

16. Da li ste se stručno usavršavali o agresivnom ponašanju učenika?

a) Da

b) Ne

Ako je odgovor potvrđan, navedite na koji način.

Prilog 1 – Grupni intervju

- **Najčešći oblici agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole**
 - Koji su najčešći oblici agresivnog ponašanja kod učenika?
 - Kada učenici najčešće ispoljavaju agresivno ponašanje?

- **Dominatni uzroci agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole i zastupljenost agresivnosti u odnosu na pol**
 - Koji su, po Vašem mišljenju, uzroci agresivnog ponašanja učenika?
 - Koje situacije/sadržaji izazivaju agresivno ponašanje kod učenika?
 - Da li je agresivno ponašanje više zastupljeno kod dječaka ili kod djevojčica? - Obrazložite

- **Uloga pedagoško-psihološke službe u sprovođenju aktivnosti za prevenciju agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole**
 - Na koji način pedagoško-psihološka služba ostvaruje svoju ulogu u procesu prevencije agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole?
 - Kakva je saradnja pedagoško-psihološke službe sa nastavnicima u cilju prevencije agresivnog ponašanja kod učenika?

ETIČKA IZJAVA

(u skladu sa članom 22. Zakona o akademskom integritetu i članom 18. Pravila studiranja na master studijama)

Potpisana/i: Nađa Bošković

(ime i prezime)

Broj indeksa: 13/21

Izjavljujem

pod krivičnom i materijalnom odgovornošću da je master rad pod naslovom:

„Problematika i uzroci agresivnog ponašanja kod učenika trećeg ciklusa osnovne škole”

moje originalno djelo.

U Podgorici, _____

Svojeručni potpis,
